T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GÖRSEL KÜLTÜR ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HİTİT SANATINDA TANRIÇA KÜLTÜ VE KADININ YERİ

KUDRET SEHER AKSU
1208247405

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZCAN AYGÜN

Edirne 2022

Tezin Adı: Hitit Sanatında Tanrıça Kültü ve Kadının Yeri
Hazırlayan: Kudret Seher AKSU

ÖZET

Yazılmış olan "Hitit Sanatında Tanrıça Kültü ve Kadının Yeri" adlı bu tez çalışmasında pek yer verilmemiş olan tanrıçalar, onların kültü ve kadının yeri bahsedilme amacı güdülmüştür. Anadolu'nun önemli medeniyetlerinden olan Hitit Medeniyetinde pantheonuna bakıldığında geniş yelpaze oluşturacak şekilde tanrı ve tanrıçaların varlığı gözlemlenmiştir. Ancak yapılan çoğu çalışmaların tanrı ve krallar üzerine olması sebebi ile tanrıçalar ve kadın kısmı eksik olduğu düşünülmüş ve bu çalışmayı yapma sebebi vermiştir.

Görsel olarak önemli yere sahip olan Hitit sanatında çokça tanrıça figürleri, tasvirleri ve kadın görülmektedir. Tanrıça ve kadından bahsedilmek istenirken sanattan ve Hititlerden bahsedilmesi gerekmektedir. Yapılmış olan bu çalışmada da bu eksik karşılanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Hitit Sanatı, Tanrıça, Kadın.

Name of Thesis: Goddess Cult and Woman in Hittitean Art

Prepared by: Kudret Seher AKSU

ABSTRACT

In this thesis titled "The Cult of the Goddess and the Place of Women in Hittite Art", it was aimed to mention the goddesses, their cult and the place of women, which were not included much. In the Hittite Civilization, which is one of the important civilizations of Anatolia, the presence of gods and goddesses in a wide spectrum was observed when looking at the pantheon. However, due to the fact that most of the studies were on gods and kings, it was thought that the goddess and woman part was missing and gave the reason for doing this study.

There are many goddess figures, depictions and women in Hittite art, which has an important visually important place. While trying to talk about the goddess and the woman, it is necessary to talk about art and the Hittites. In this study, this shortcoming was tried to be met.

Keywords: Hittite, Hittite Art, Goddess, Woman.

ÖNSÖZ

Bu konu üzerinde durulma sebebi Hitit medeniyeti üzerine kadın ve tanrıça ile ilgili pek fazla çalışma yapılmamasından kaynaklı olmaktadır. Genel olarak Hitit sanatı, tanrıları ve kralları üzerinde durulmuş ve çalışmalar verilmiştir. Yapılan çalışmalar arasında tanrıçaların ve kadının pek fazla yer verilmemesi sonucu bu çalışma hedeflenmiştir. Anadolu'da Ana Tanrıça Kültünün yoğun olması ve bunun Hitit medeniyetine de yansımış olması dikkatimi çekmiş ve beni bu çalışmaya itmiştir.

Üç bölüme ayrılmış olan bu tez çalışmasında ilk bölümde Hititlerin kökeni anlatılarak Hititleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde Hitit sanatına değinilmiş ve sanat dalları dönemlere ayrılarak bahsedilmiştir. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise tez çalışmasının ana konusu olan tanrıça kültü ve kadının yerine yer verilmiştir. Çalışma esnasında yeterli kaynakların olmaması sebebi ile sınırlandırılmış ve sadece Hitit medeniyeti ve sanatı ile sınırlı tutulmuştur.

Tez çalışmam sırasında bana yol gösteren ve büyük yardımları dokunan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Özcan AYGÜN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Daima yanımda olan ve benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Engin BEKSAÇ ve eşi Öğr. Gör. Şule Nurengin BEKSAÇ, Dr. Öğr. Üyesi Ersan SARIKAHYA ve Dr. Öğr. Üyesi Mustafa HATİPLER'e saygı ve şükranlarımı sunarım. Çalışma sürecimde bana destek olan ve yardımlarını esirgemeyen sevgili ablam Sema AKSU ve sevgili abim Yasin AKSU, her daim yanımda olan ve bana olan inançları ile bana destek olan annem Nadire AKSU ve babam Tahsin AKSU'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmam esnasında bana yardımları dokunan ve sorularıma sabırla cevap vererek bana yol gösteren değerli arkadaşlarım Ece Su KARADAĞ ve Burak DİPEVLİLER'e ve her daim yanımda desteğini esirgemeyen arkadaşım Aren HASANOVA'ya da teşekkür ederim.

Son olarak yapmış olduğum bu Yüksek Lisans tez çalışmamın benden sonra çalışacak olanlara yardımcı olmasını umut ederim. Ayrıca bu konu üzerinde daha fazla çalışmalar yapılarak benden sonraki kişilere araştırma esnasında sorunların çıkmamasını ve yeterli bilgilerin olmasını arzu ederim.

KISALTMA LİSTESİ

Bkz. Bakınız

C. Cilt

M.Ö. Milattan Önce

S. Sayı

Vb. Ve benzeri

Vs. Vesaire

YY. Yüzyıl

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Hitit Medeniyetinin sahip olduğu topraklar

Resim 2: Hitit dili olan Luvi Hiyerogliflerine bir örnek

Resim 3: Hitit dilinden çevrilmiş olan bir cümle

Resim 4: Hititlere ait çivi tablet yazısına bir örnek

Resim 5: Hititlerin ölü gömme adetlerine Çorum'da yapılan kazılardan bir örnek

Resim 6: Hattilerin var olduğu toprakların gösterimi

Resim 7: Hurrilerin var olduğu toprakların gösterimi

Resim 8: İvriz Kabartmalarından bir örnek

Resim 9: Hitit medeniyeti şehirlerinin konumları

Resim 10: Yazılıkaya kabartmalarına bir örnek olan 12 tanrının gösterimi

Resim 11: Eski Yapar Höyük genel görünümü

Resim 12: Alaca Höyük genel görünümü

Resim 13: Boğazköy genel görünümü

Resim 14: Yerkapı Potern görünüşüne bir örnek

Resim 15: Büyükkale'deki Kral Kalesi'nin görümüne bir örnek

Resim 16: İnandıktepe'de bulunan Hitit ev mimarisi için yapılmış bir örnek

Resim 17: Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde olan Dövlek Heykelciği görünümü

Resim 18: Konya'da bulunan tanrı heykelciği görünümü

Resim 19: Norbert Schimmel Koleksiyonunda bulunan Geyik Ritonu görünümü

Resim 20: British Müzesindeki mühür örneği

Resim 21: Dresden Mührü görünümü

Resim 22: Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde olan boğa ve geyik ritonu görünümü

Resim 23: Eski Şark Müzesi'nde bulunan Boğazköy testisine bir örnek

Resim 24: Kült Amforasına bir örnek

Resim 25: Bitik Höyük'te bulunan Kült Amforası görünümü

Resim 26: Bitik Höyük'te bulunan amforanın üzerindeki kutsal evlenme sahnesi

Resim 27: Tyskiewiecz Mührü görünümü

Resim 28: Tarsus Mührü görünümü

Resim 29: Boğazköy'de bulunan Büyük Tapınak görünümü

Resim 30: Kral Kapısı görünümü

Resim 31: Yazılıkaya'daki Tanrı Şarumma ve IV. Tuthaliya betimlemesi

Resim 32: Aslanlı Kapı'nın görünümü

Resim 33: Sfenksli Kapı görünümü

Resim 34: Güneş Tanrıçası Hepat ve kızı Tanrıça Mezulla heykelciğine bir örnek

Resim 35: Lazkiye heykelciği önden görünümü

Resim 36: Borowski koleksiyonu mühürlerine bir örnek

Resim 37: Mutavalli mühür baskısına bir örnek

Resim 38: Boğazköy'de bulunan kült testilerine bir örnek

Resim 39: Boğazköy'de bulunan uzun boylu testilere bir örnek

Resim 40: Hitit medeniyetinde bulunan Friglere ait bir Kibele heykeli

Resim 41: Tanrıça İnanna ve ona adanan adakları kabul ederken yapılan tasviri

Resim 42: Tanrıça Kubaba'nın yapılmış olan bir tasviri

Resim 43: Tanrıça İsis'in yapılmış olan bir tasviri

Resim 44: Venüs'ü tasvir eden Tiziano Vecellio'nun "Venüs Anadyomene" adlı tablosu

Resim 45: Pessinus Antik kenti görünümü

Resim 46: Tanrıça Arinna'nın tasviri ve Alacahöyük'ün bir görünümü

Resim 47: Hepat ve kızı Mezulla'nın heykel tasvirine bir örnek

Resim 48: Louvre Müzesi'nde bulunan Hera'nın tasvirlenen heykeli

Resim 49: Leonidas Drosis'in yapmış olduğu Athena heykeli

Resim 50: Yazılıkaya'da bulunan Nikkal tasviri soldan ikinci

Resim 51: Tanrıça İştar'ın yapılmış olan bir tasviri

İÇİNDEKİLER

ÖZET ii

Abstract iii

Önsöz iv

Kısaltma Listesi vi

Resim Listesi vii

Giriş 1

I. BÖLÜM 3

1. HİTİT MEDENİYETİ, KÖKENİ VE HAKKINDA 3

1.1. Hititlerin Kökeni 3

II. BÖLÜM 21

2. HİTİT DÖNEMİNDE SANAT 21

2.1. ESKİ HİTİT KRALLIK ÇAĞINDA SANAT 21

2.1.1. Eski Hitit Krallık Çağında Mimari 21

2.2.2. Maden Hayvan İşçiliği 32

2.2.3. Pişmiş Toprak Heykeller..... 35

2.3. Eski Krallık Çağında Çömlek ve Keramik Sanatı 36

2.2.5. Eski Krallık Çağında Mühürcülük / Gliptik Sanatı..... 43

2.2. Yeni Hitit Krallık Çağı Sanatı..... 48

2.2.1. Yeni Hitit Krallık Çağında Mimarlık..... 48

2.2.2. Yeni Hitit Çağında Heykel Sanatı..... 52

2.2.3. Yeni Hitit Çağında Mühürcülük / Gliptik Sanatı 57

2.2.4. Yeni Hitit Çağında Keramik Sanatı 60

III. BÖLÜM..... 63

3. HİTİTLERDE TANRIÇA KÜLTÜ VE KADININ YERİ 63

3. 1. Hitit Toplumunda Kadının Yeri..... 63

3. 2. Tanrıça ve Tanrıça Kültü Nedir? 65

3. 3. Hititlerde Tanrıçalar ve Kültü..... 72

3.3.1. Güneşin Hanımı: Hepat..... 72

3.3.2. Ay Tanrıçası: Nikkal..... 82

3.3.3. Aşkın ve Savaşın Tanrıçası: İştar/Sausga 84

3. 3. 4. Hayatı Dokuyan Kadınlar: Kader Tanrıçaları 88

SONUÇ 90

KAYNAKÇA 92

GİRİŞ

Hitit Medeniyeti, Anadolu'nun en eski ve kapsamlı medeniyetlerinden biri olmaktadır. Hitit medeniyetinin gerek sanatı gerek kökeni gerek ise dini kültürü açısından benzersiz olduğu görülmektedir. Hititlerin, Anadolu açısından büyük öneme sahip olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle tanrıçaların kültü, ritüelleri, tapınmaları ve onların kutsanması önemli yere sahiptir. Aynı şekilde kadının önemini ve yeri Hititlerde büyük öneme sahiptir.

Yazılmış olan "Hitit Sanatında Tanrıça Kültü ve Kadının Yeri" adlı çalışmada amaç Hitit medeniyetinde tanrıçanın önemi, yetkinliği, kültü ve kadının önemi ile yeri kapsamlı bir şekilde bahsedilmektedir. Hitit tanrıçalarını ve kültünü anlatırken heykeller ve onlara ithafen yapılmış olan Keramik eserler ile mühürler incelenerek baz alınmıştır. Onları anlatan tasvirlere bakılmış ve anlatım yapılmıştır. Tanrıça kültü anlatılırken sadece Hitit medeniyeti ile sınırlandırılmıştır. Hitit pantheonundaki tanrıçaların kökeni atribüleri ve onlar için yapılan ritüeller ve kutlamalar incelenmiştir. Onların alanları, güçleri, Hitit halkı üzerindeki etkisi ve var olan efsanelere yer verilmiştir. Görsel açıdan incelenerek onların görsel kimliğine değinilmiştir.

Kadının yeri ve önemi için var olan yasalara, siyasi duruma ve kadın görevlilere yer verilmiştir. Bulunan kaynaklarda Hitit döneminde yazılmış olan metinler ve bunu tercüme eden makale ve tezler baz alınarak kadının yeri ve önemi anlatılmıştır. Kadını anlatırken yine aynı şekilde tanrıça kültü üzerinden faydalanarak kadın hakkında bilgiler edinilmiş ve bahsedilmiştir. Ancak var olan kaynakların yetersizliği ve bu alan hakkında pek fazla çalışma olmadığından dolayı yeteri kadar bilgi bulunamamıştır. Aynı sorun tanrıçalarda da yaşanmaktadır. Kapsamlı çalışmalar yapılamadığından dolayı istenilen bilgiler pek fazla ortaya çıkmamıştır.

Görselliğin önemli olduğu günümüzde Hitit tanrıçaları kültü ve kadının yeri görsel verilerle ve var olan kaynakların içerisinde bulunan veriler ışığında

anlatılmıştır. Mitolojik ögelerin de yardımı ile tanrıçalar anlatılmış ve onların kültü aktarılmaya çalışılmıştır. Hitit medeniyetinde tanrıça ve kadın ile alakalı pek fazla çalışma bulunmadığından dolayı bu tez çalışmasında elde edilen bulgular ile birlikte Hitit sanatında tanrıça kültü ve kadının yeri anlatılarak bu alanda katkıda bulunma amaçlanmıştır.

Birinci bölümde, Hititlerin sanatını ve kültürünü anlayabilmek adına kökenleri incelenmiştir. Kültürlerine etki eden durumlar ve kim olduklarına dair açıklamalar bulunmaktadır. Yapılmış olan araştırmalar sonucu bilimsel olarak Hitit medeniyetinin kökeni, dili, kültürü ve politik ortamı anlatılmıştır.

İkinci bölümde, Hitit sanatını anlamak için sanat dalları tek tek incelenmiştir. Sanatı anlatırken bölümlere ayrılmış ve dönemsel olarak ele alınmıştır. Hitit medeniyetine özgü olan sanat türleri ve biçemleri ile birlikte başka medeniyetlerden etkilenerek kendilerine uyarlanılması anlatılmıştır. Bu anlatım esnasında görsel ve yazılı kaynaklardan yararlanarak örneklerle açıklanmış ve aktarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölüm de tez çalışmasının ana konusu olan tanrıça kültü ve kadının bu toplumdaki yeri anlatılmıştır. Kaynakların ve verilen az olması dolayısı ile çokça bahsedilen tanrıçalar ile sınırlandırılarak onların var ise efsaneleri anlatılmıştır. Onları daha iyi tanıyabilmek adına yazılı kaynaklarda var olan Hitit metinleri incelenmiş ve görsel kaynaklardan da yola çıkarak tanrıça kültü anlatılmıştır. Kadının yerini ise sosyal yaşamlarından, kraliçelerinden ve dinsel görevleri ile yasaların olduğu kaynaklardan baz alınarak anlatılmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

1. HİTİT MEDENİYETİ, KÖKENİ VE HAKKINDA

1.1. Hititlerin Kökeni

M.Ö. 1650-1200 tarihleri boyunca varlığını sürmüş olan Hititler tarih boyunca üç bölüme ayrılmakta olduğu görülmektedir. **Eski Krallık (M.Ö. 1650-1500)**, **Orta Krallık (1500-1430/1420)** ve **"İmparatorluk" (1430/1420-1200)** olarak ayrılmaktadır. Eski Krallık ile alakalı çok fazla bilgi bulunmamış olsa da Hititlerin gelişmesi ve belli bir seviyeye gelmesi için gereken adım Orta Krallık döneminde atılmaya başlanmıştır. Son dönem olan İmparatorluk döneminde ise artık Hitit Medeniyeti adından her yerde söz ettirmiş ve dönemin büyük devletlerinden biri haline gelmiştir (Bkz. Resim 1).

Resim 1: Hitit Medeniyetinin sahip olduğu topraklar.[1]

Hititlerden bahsedebilmek için öncelikle kökenleri anlamak gerekmektedir. Nasıl ki çoğu ırkların ve kavimlerin esasında ortak kökenler sonucu benzer kültür ve

[1] Resim 1: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Hitt_Egypt_Perseus.png

gelenek-görenek ile birlikte dil benzerliği var, aynı durum Hititlerde de bulunmaktadır. Ancak bu durumla alakalı denilecek birkaç şey vardır. Bilindiği gibi kavimler kendi ana vatanlarından başka bir yere göç ettiklerinde ve özellikle göç edilen yer kendi ana vatanlarından farklı bir kültür ve dile sahip ise melez ırk durumuna girmekten kaçamamaktadır. Keza göç esnasında ve sonrasında başka toplumlardan etkilenmek ya da o toplumları etkilemek kaçınılmaz bir durumdur. Hititler de bur duruma en güzel ve başarılı örneklerden bir tanesidir.

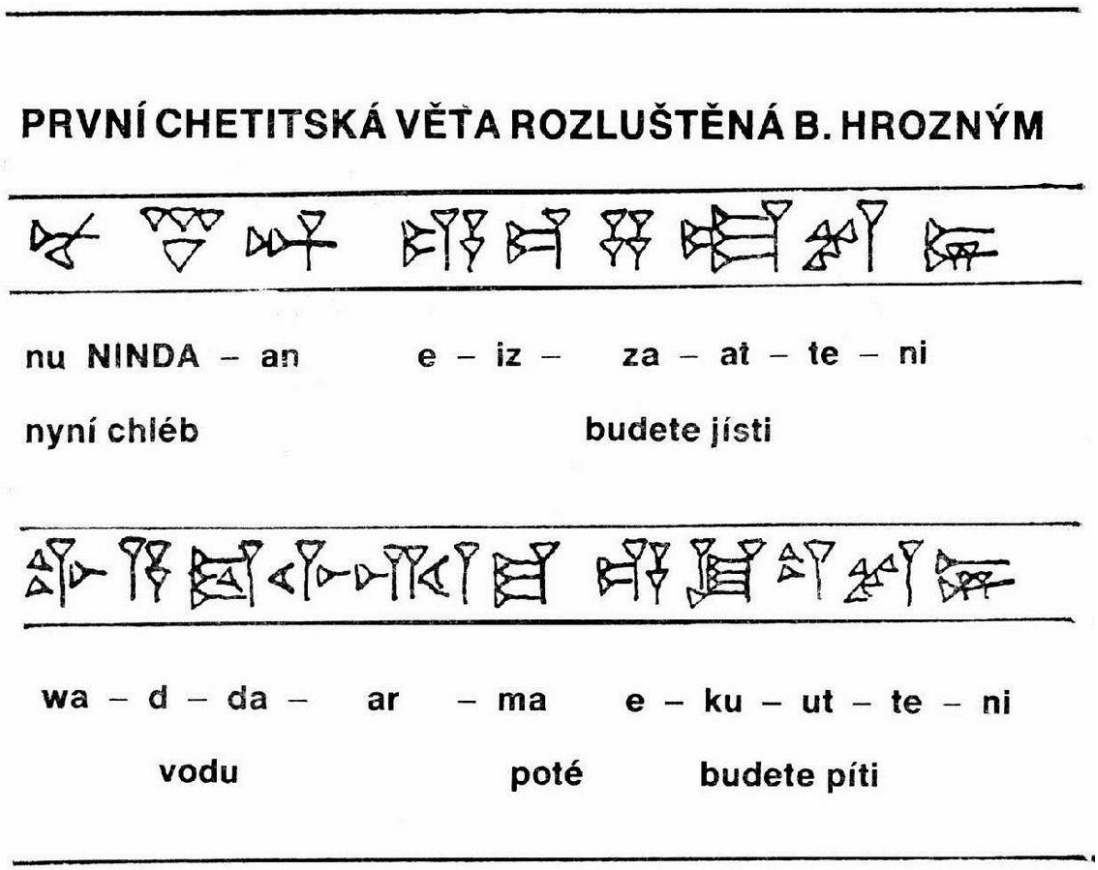
Ahmet Ünal yazdığı kitabında bu konu hakkında yer vermiştir. Ona göre Hititler melez bir ırktır ve dilleri melez dildir. Bu melez dile ise **"Hybrid Dil"** denmektedir. Melez dil olan Hybrid Dil yerli dil ile yabancı dilin birbiri ile karışarak yeni bir dil ile ortaya çıkılmasıdır.[2] Melezleşmesine sebep ise erkenden ana vatanlarını bırakarak göç etmeleri demek doğru olacaktır. Fonetik veya yazım açısından benzerlik olması da bu Hybrid dil konusu ile alakalıdır (Bkz. Resim 2, Resim 3 ve Resim 4).

Resim 2: Hitit dili olan Luvi Hiyerogliflerine bir örnek.[3]

[2] Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I. Cilt,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 12.

[3] Resim 2: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Hittite_relief,_late_Hittite_hieroglyphic_writing,_9th_century_BC,_MACA,_3090.jpg

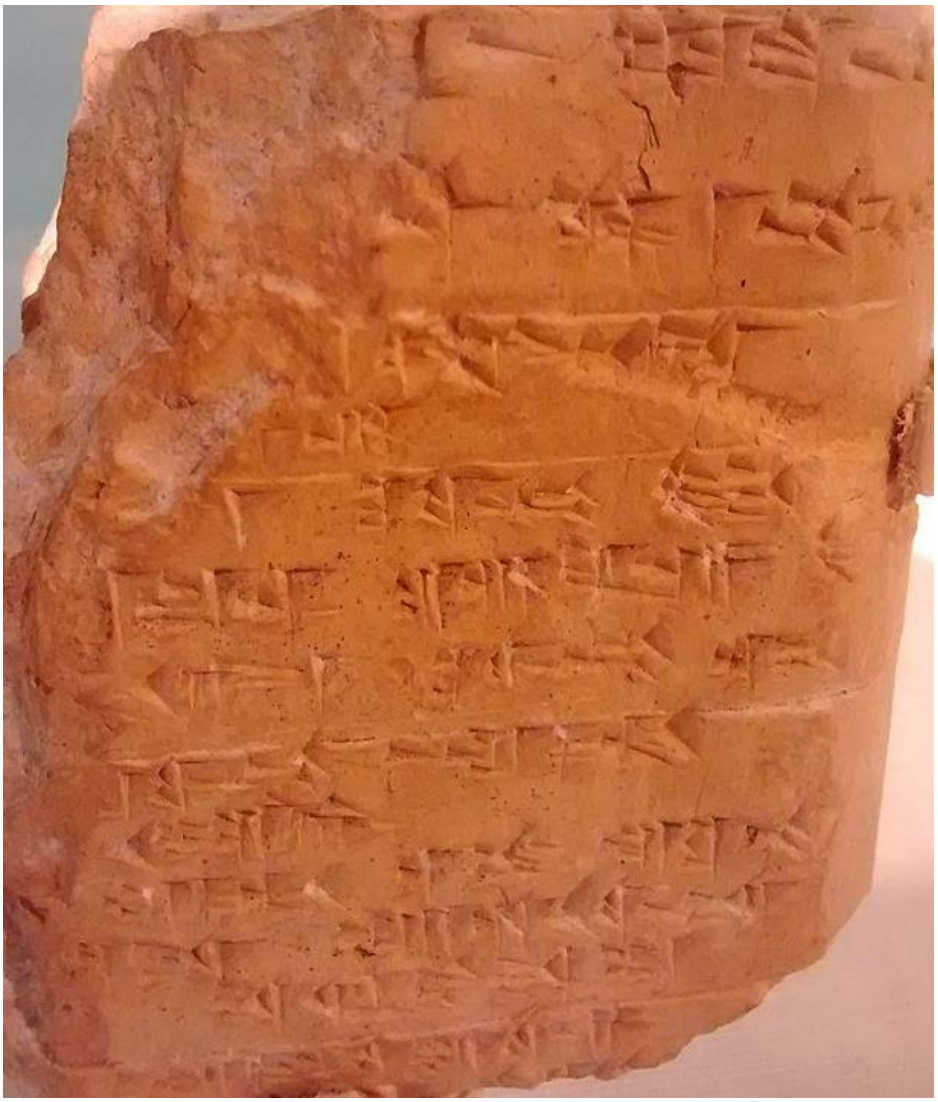

Resim 3: Hitit dilinden çevrilmiş olan bir cümle.[4]

Çoğu zaman benzerliklerden kaynaklı kökenler hakkında yanlış yargılara varılmaktadır. Çoğu zaman ise bu yargılarda doğruluk payı bulunmaktaydı. Buna en güzel örneklerden bir tanesi Hint-Avrupa kökenli diller sonucu bu kavimlerin ana vatanı hakkında ortak görüşe sahip olunmasıdır. Sürekli anavatan ve kökenleri

[4] Resim 3: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:1._rozlu%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_v%C4%9Bta.JPG

hakkında eskiden beri prehistoriyacılar bir şeyler söylemiş ama kesin bir yargıya varılamamıştır.

Resim 4: Hititlere ait çivi tablet yazısına bir örnek. [5]

Ahmet Ünal, kökenler hakkında yazdığı kitabında bu konuya değinmiş ve bahsetmiştir. Ona göre, dikkatlice bakıldığında ve gözler önüne serilmiş olan örneklerin ve bilgilerin ışığında hareket edildiğin var olmuş olan hiçbir kavmin tarih boyunca geride bıraktığı kaynaklar ve bilgiler göz önüne alındığı zaman aslında tam olarak nereden ne zaman göç ettiği belli değildir. Kavimler, açık bir şekilde şuradan

[5] Resim 4: Erişim (24.04.2022): https://en.wikipedia.org/wiki/File:Hittite_Cuneiform_Tablet-_Legal_Deposition(%3F).jpg

veya buradan göç ettiklerini belli etmemişlerdir. Atalarının bu konu hakkında bir şey dile getirmediklerini görmemin mümkün olduğunu dile getiren Ünal, bu duruma benzer bir diğer uygarlığın da Hititler olduğunu söyler. Üstelik Hititler bu konuda diğer kavimlerden daha sessiz ve daha suskunlardır. [6] Böylece Ünal'ın dediklerinden yola çıkmak gerekirse Hititlerin kökenleri hakkındaki bilgi sahibi olunamadığını ve bu konu hakkında elde pek bir veri ve kaynakların bulunmadığını söylemek mümkün olacaktır.

Hint-Avrupa kökenli kavimler ile ilgili olan buluntuların varlığı çoğunluk olarak Kafkasya'dan Afganistan'a kadar görüldüğü için "anavatan" kavramı açısından bu bölgeler arası sınırlandırılma yapılmıştır. Kafkasya'da bulunan buluntular harici dil bakımından da Hint-Avrupa kökenli olması da ortaya atılan bu tezin savunulmasını güçlendirmiştir. Bu bölgede Kafkaslardan önce Hatti ve Hurrilerin yaşamakta olması da buna ek bir durumdur. Diğer tezlerden ikisi ise anavatanın Anadolu veya Avrupa olduğu yönünde görüşler de vardır.

Ortaya atılan Anadolu görüşünde Hititlerin rolü şu şekildedir: Başta krallığı Hattiler kurmuş, İmparator olmasında Hurriler söz konusu olmuş, ancak, zamanla melezleşme sonucu Hititler artık kendi kökenlerini unutarak asimile olmuş ve dil ile kültür mutasyona uğrayarak yabancılaşmıştır. Bu sebeple sonuç olarak tamamen "Hint-Avrupa" kökenli olma durumunda olma düşüncesi soru işaretleri ile dolmuştur.

[6] Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s. 15.

"Anadolu" için ortaya atılan teze bir diğer kanıt niteliğindeki örnek ise ölü gömme adetlerinden kaynaklıdır (Bkz. Resim 5). M.Ö. 3000'lerde Anadolu'da görülen bu gelenek aynı şekilde Hititlerde de görülmektedir. Ancak, bu gelenek Avrupa'da M.Ö. 13. yüzyılda rastlanmaktadır. Homeros destanında da ölü yakma geleneğinden bahsedilmesi M.Ö. 14-13. yüzyılında olmasını da düşünmek gerekirse bu gelenek Anadolu'ya özeldir denilebilir.

Resim 5: Hititlerin ölü gömme adetlerine Çorum'da yapılan kazılardan bir örnek.[7]

Köken olarak bakıldığında ortaya atılan hipotezler sonucu arkaik kimliğinin ve melezleşmesinin sonucunda kökenlerinin Hint-Avrupa olduğu görülmektedir. Büyük ihtimalle göçleri Galat-Kelt kavimlerinin göçleri ile birlikte M.Ö. 4. Yüzyıl civarı olduğu varsayılmaktadır. Daha sonra ise Anadolu'da varlığını sürdüren yerli halk Hatti ve Hurri etkisinde kalarak asimile olmuşlardır (Bkz. Resim 6 ve Resim 7).

Hititlerden ilk olarak yazılı kaynaklarda bahsedilme durumu Tevrat'ta ortaya çıkmıştır. Hititli kadınların gelin olarak gelmesi konusunda Yahudi kadınlar oldukça şikayetçi idi. Tevrat'ta da bu duruma yer verilir. Rebeka, Hititli yakınlara olan öfkesi

[7] Resim 5: Erişim (24.04.2022): https://www.arkeolojikhaber.com/haber-corum-muzesinde-hattilerin-olu-gomme-gelenekleri-14043/

ve şikâyeti hakkında İshak'ın yanına gider ve endişeleri ile öfkesini dile getirir. Hititli kadınlar hakkında öfke ile konuşur ve onlar yüzünden bıktığını ve canından bezdiğini söyler. Ardından bir diğer endişesini İshak'a dile getirir. En büyük korkusu Hititli bir kadınla en küçük oğlu Yakup'un evlenme ihtimalidir. Yakup'un da Hititli kadınlarla evlenirse ne yapacağını İshak'a dile getirir.[8]

Resim 6: Hattilerin var olduğu toprakların gösterimi.[9]

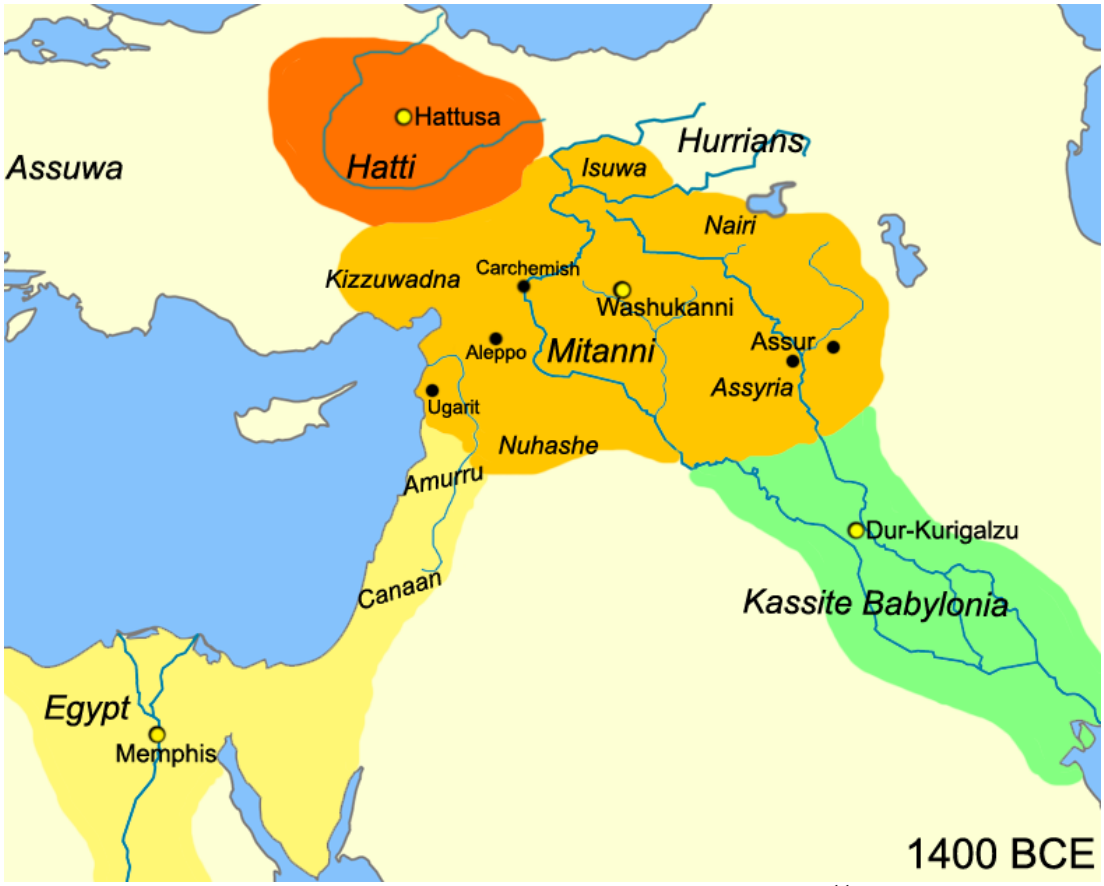
Tevrat'ta ayrıca Hititlerle alakalı bolca konulara da yer verilmiştir. En ünlü olanlardan bir tanesi de Davud peygamberin Hititli Uriya'nın eşi olan Batseba'yı baştan çıkarması, Uriya'yı ölmesi için savaşa göndermesini anlatan hikâyedir. Tevrat'ta geçen hikâye şöyledir: Davut bir akşamüzeri kaldığı sarayın damında gezinirken damdan yıkanan bir kadını görmektedir. Kadının güzelliğine bakan ve onu oldukça beğenen Davut, askerlerinden birine kadının kim olduğunu öğrenmesini ister.

[8] *Tevrat, Yaratılış Kitabı, Bölüm 27*

[9] Resim 6: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Hatti#/media/Dosya:Kultorte.png

Ona, kadının Eliam'ın kızı ve Hititli Uriya'nın karısı Bat-şeba (Batseba) olduğunu söylediler. Davut, Batşeba'ya ulaklarla haber gönderdi ve onu yanına getirttikten sonra geceyi onunla geçirir. Davut, Batşeba ile yattıktan sonra evine döner. Davut ile olan geceden sonra hamile kalan Batşeba, Davut'a hamile kaldığını söylediği bir haber gönderir. Bu haberi duyan Davut, Yaov'a kendisine Hititli Uriya'yı kendisine göndermesini söyler. Davut, yanına Uriya ve Yaov geldikten sonra Yaov'a savaşın gidişatını ve durumunu sorar. Sorusundan sonra Uriya'ya dönerek ona ithafen evine gitmesini ve dinlenmesini söyler. Uriya, saraydan çıktıktan sonra kralın ona armağanını öğrenir ve evine gitmeyerek saray kapısında diğer askerler ve adamları ile birlikte geceyi geçirir. Bunun üzerine Davut onu çağırarak neden eve gitmediğini sorar. Uriya da kendisine Ahit sandığının da Yahudalılar ve İsraillilerle birlikte çadırda kaldığını ve Yaov'un efendisinin adamlarının kırlarda kaldıklarını ve yiyip içerlerken onun nasıl eşi ile birlikte uyuyup kalabileceğini söyler. Davut'a olan sadakati sonucu bunu yapamayacağını söyler. Bunun üzerine Davut ondan yine bu gece de kalmasını ister ve onu güzelce yedirir ve içirerek sarhoş eder. Ancak bu vakitlerde asla evine ve karısının yanına gitmeyerek sarayda askerlerle kalmaya devam eder. Sabah olduğunda Davut, Yaov'a mektup yazarak Uriya'nın aracılığı ile konuşur. Mektupta yazan savaş sırasında Uriya'nın en ön cephede ve en şiddetli olan yerde olsun ancak o esnada Yaov kenara çekilerek Uriya'nın ölmesi ve vurulması için büyük bir açıklık sağlanması idi. Bunu emreden ve mektupta bunu yazan Davut'un tam da istediği gibi olur. Yaov, onu en ön cepheye ve en şiddetli yere koyar. Bu savaş esnasında Yaov ile birlikte askerler savaşır ve Davut'un adamlarından bazıları bu savaş sırasında ölür. Bu ölen askerlerden biri de Hititli Uriya olur. Olanlar hakkında Yaov, Davut'a olan biteni anlatması için ulak gönderir. Ulağa eğer ki Davut'un neden bu kadar yaklaştıklarını ve risk aldıklarını sorar ve öfkelenirse Uriya'nın öldüğünü söylemesini ister. Ulaktan her şeyi öğrenen Davut, ulağa Yaov'a söylemesi için kendisini üzmemesi gerektiğini, savaşta bu tür şeylerin olacağını ve kimlerin öleceğinin belli olmayacağını, bu durumun onu durdurmamasını ve kentin savunmasını yıkarak savaşı kazanmasını der. Uriya'nın karısı Batşeba olanları duyunca çok üzülür ve yas tutmaya başlar. Yas tutma süresi bitince Davut onun evine adamlarını gönderir ve onu evine alır. Ardından da onunla evlenir, onu karısı yapar ve ondan bir oğlu olur. Ancak Davut'un yaptığı şey Rabbin hoşuna gitmez. Bunun üzerine Rab, Natan'ı ona gönderir. Natan Davut'a öfkelenir ve

yaptıklarını onun yüzüne vurur. Uriya'yı nasıl ki Ammonoğullarının kılıcı ile vurdu ise onun da evinden kılıcın ebediyen ayrılmayacağını ve oğlunun öleceğini söyler. Çünkü onun sözünü yok sayarak Hitti Uriya'yı öldürtür ve karısını kendine karı olarak alır.[10]

Resim 7: Hurrilerin var olduğu toprakların gösterimi.[11]

Hititlerden bahsedilme ve söz edilme ise Mısır'da 18. Hanedandan itibaren, Asur'da M.Ö. 13. Yüzyıl, Ugarit'te ise M.Ö. 14. Yüzyılda yazılı kaynaklarda ortaya çıkmıştır. Kaynaklarda bahsedilme şekilleri genel olarak **"Hitit ülkesi ve çocukları, güneşin çocukları/ insanları, Hatti ülkesinin çocukları"** diye geçmektedir.

[10] Tevrat, 2.Samuel, Bap 11-12.

[11] Resim 7: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Near_East_1400_BCE.png

Hititlerin buluntularını ilk keşfeden ve arkeolojik açıdan ilk buluşu yapan kişi Türk bir gezgin olan Evliya Çelebi'dir. 17. Yüzyılda Konya Ereğlisi'nde bulunan **İvriz Kabartmasını** keşfederek **"İvriz"** kelimesinin etimoloji keşfetmiş ve **"Davud ve Uriya"** hikâyesine bağlamıştır (Bkz. Resim 8). İvriz kelimesi **"Ewri"** kelimesinden türeyerek **"kral/bey"** anlamına gelmektedir. Bu kişinin **Kral Warpalawas** olduğu düşünülmüş. Hititlere ait Hiyerogliflerin[12] başta Mısırlılara ait olduğu düşünülse de bu yazının başka bir millete ait olduğu çok zaman geçmeden anlaşılmıştır. Zamanla **Boğazköy, Yazılıkaya, Alacahöyük** kazılarında ortaya çıkan buluntularla ve Tevrat'ta var olan hikayelere bakıldığında oradaki bağlantı kurulmuş ve aslında bu yazılar ve kabartmaların Mısırlılara ait değil de Hititlere ait olduğu ortaya çıkmıştır.

Resim 8: İvriz Kabartmalarından bir örnek.[13]

[12] Hiyeroglif: Antik dönemde sıklıkla kullanılmış olan bir yazı sistemidir. Resimler ve sembollerle oluşan bu yazı sistemi en çok Antik Mısır'da görülmektedir. Köken olarak Grekçe'den gelmektedir. Grekçe "Hiyeroglifikon" kelimesinden gelmekte ve "kutsal yazıt" anlamına gelmektedir. Mezopotamya'da da sıklıkla kullanılmış ve türlere ayrılmıştır. En sık bilineni Mısır hiyeroglifleridir.

[13] Resim 8: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Ayd%C4%B1nkent,_42980_Ayd%C4%B1nkent-Halkap%C4%B1nar-Konya,_Turkey_-_panoramio_(3).jpg

1893 yılındaki Boğazköy kazısında da ilk Hititçe tabletler keşfedilerek Hitit dilinin **"Arzawaca"** olduğu kabul edildi. Burada fazlası ile (yaklaşık 10.000) tablet çıkması sonucu Boğazköy yani **Hattuşa**'nın başkent olduğuna karar verildi (Bkz. Resim 9).

Resim 9: Hitit medeniyeti şehirlerinin konumları.[14]

Ahmet Ünal yazdığı ve ele aldığı kitabında Hitit dilinin çözümü konusunda en büyük katkıyı sağlayan kişinin Çek kökenli olan B. Hrozny olduğunu dile getirmiştir. Hitit dili büyük kısmı ve genel olarak Hrozny tarafından çözülmüş ve öğrenilmiştir. En büyük katkının Hrozny tarafından olduğunu dile getirmiştir. Bu sayede dil bilgisi çalışmaları yapmış ve Hint-Avrupa kökenli bir dil olduğunu bu sayede ortaya çıkarmıştır. [15]

Hititlerin dil olsun kültür olsun bu kadar melez olma sebebine değinmek gerekirse bu durumu Hititlerden önce var olmuş olan ve olmakta olan yerli kavimlerle açıklamak doğru olur. Hititlerin ve Samilerin göç ettiği esnada Mezopotamya'da o bölgede Hattiler bulunmakta idi. Özellikle o dönemlerde yabancılara karşı bir duruş sergilememekte idiler. Aksine herkese karşı sıcak bir yaklaşımda bulundukları için her

[14] Resim 9: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Hatti.JPG
[15] Ahmet Ünal, *a.g.e.*, s.37.

gelen yabancı Mezopotamya'da yerleşerek yaşamaya başlamışlardır. Hint-Avrupa kökenli kavimler de bunlara birer örnektir.

O zamanlar Hititler ilk geldikleri anlarda Anadolu'da bir devlet veya birlik oluşumu yoktu. Bu sebeple Hititler ilk geldiklerinde bu açıktan faydalanarak içeriye sızmışlar ve yayılım sağlayarak işgal etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da devlet kurma yoluna girmişler ve büyük dünya devleti olmuşlar. Bu derece büyük bir kültür seviyesi ve olgunluğuna ulaşmalarının getirisi olarak da Anadolu'ya yazının gelmesi olmuştur.

Yazıyı ilk kez bulan devlet olan Sümerlerin de yazıyı bulma gereksinimleri tamamen envanterlerinin listesi içindi. Amaç idari idi. Yani bakıldığında Sümerler belirli bir kültür medeniyeti olmuşlar ve seviyeye ulaşmışlardır. Aynı durum Hititler için de geçerlidir. Öyle ki Hititlerden 1500 yıl önce bulunan yazı, Hititler ortaya çıktıktan sonra Anadolu'da M.M. 1650'lerde kullanılmaya başlanmış. M.Ö. 1850'lerde Asurlu ticaret kolonileri sayesinde ilk kez gelmiş olsa da pek fazla kullanılmamakla beraber M.Ö. 1650'ye kadar kullanılmamış bile.

Hititlerin M.M. 1650'ye kadar kendilerini belli edecek bir belgenin bulunmamış oluşu da bundan sebeptir. Zaten bundan önce var olan kavimler Hititler kadar yüksek medeniyet seviyesine ulaşamamıştır. Durum bu olunca da Anadolu'da bu topraklarda hiçbir şekilde belge niteliği taşıyan tek bir şey bile var olmamıştır.

Amelia Kuhrt, yazdığı bir kitabında bu durum ile ilgili konuşmuştur. Ona göre Eski Yakındoğu'nun en büyük problemlerinden biri de Hitit Krallığının nasıl ortaya çıktığı ile ilgili sorulara cevap verilememesidir. Belge ve yazılı kaynak konusunda önemli şeyler barındıran Asur Ticaret Kolonileri Döneminde bile Hititler ile alakalı nasıl ortaya çıktıklarına dair hiçbir belge bulunmamıştır. Hatta bu durum onlar ortaya çıkana kadar devam etmektedir. Hititler ortaya çıkana kadar Hititler ile ilgili hiçbir belge yoktur. Ortaya çıktıklarından sonra belgelerde yer almaya başlamışlardır ancak kökenleri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Arkeolojik veriler

açısından bakıldığında da bulunan buluntular sonucu da pek bir tahmin yürütülememektedir. Tarihsel durumlar içerisinde net bir bağlantı kurulamamakla birlikte net bir yargıya da varılamamaktadır. M.Ö. 1650'den önce Hititler hakkında pek bir bilginin olmamasından hatta çoğu medeniyet hakkında bilgi olmamasından kaynaklı tam olarak köken, kültür ve öncesi hakkında bir bilgi edinememek durumunda kalınmıştır. Bu sebeple yazının kullanım durumu da bundan etkilenmiştir.[16]

İlk defa yazının alınıp Hititçeye uyarlanarak kullanılması ilk Hitit Kralı olarak bilinen **I. Hattuşili** sayesinde olmuştur. Esir aldığı katipler kendi dillerinde yazdıklarından dolayı Mezopotamya kültürü Anadolu'yu kendi kültürü ile asimile etmiştir.

Hatticeye bakıldığında da Hitit dilinden farklı olarak bakımından farklıdır. Türkçe, Sümerce ve Kafkas dillerini anımsattığı için Hititçeden farklıdır. Bugün bile Hatticenin çözülememesinin sebebi Hititlerden dolayıdır. Metinler ve yazıtlarda Hattice kısmen çevrilerek yer alsa da çoğunluk olarak Hattice sadece çevirisiz yer almıştır. Bu nedenle hâlâ çözülememektedir. Metinlerdeki bu birleşim olsun ve yazıya yansıyan ortak dil olsun sonuç olarak daha önce bahsi geçen "Hititçe Hybrid bir dildir." Durumu bundan sebeptir.

Hattilerin ve Hititlerin bir arada yaşamaları sonucu birbirlerinden etkilenerek kültürleri ortaklaşmış ve birbirine karışmıştı. Bunun sonucunda da iki kültür de asimile olarak yeni bir medeniyet olmuşlardır. Melez dil olarak kabul edilmesi de bu duruma en büyük ve en güzel örnek olmaktadır.

[16] Amelia Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu I. Cilt,* 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010, s. 295.

Hitit kültürünü etkileyen bir diğer isim de **Hurri Kavmi** idi. Eski Yakındoğu'dan olan kavimlerden bir tanesidir. Hurrilerden ilk olarak Tevrat'ta bahsedilmektedir. Tevrat'ta **"Harim (Harites)"** olarak geçmektedirler.[17]

Dil olarak ilk kez keşif edilişleri ise 1887'de **Nil Vadisi**'nde bulunan **Amarna**'daki **Mitanni Kralı III. Tusratta**'nın 494 satırlık mektubu iledir. En uzun Hurrice metin olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu mektubun bir diğer önemi ise Hurri dilinin çözülmesinde kilit nokta olmasıdır.

Mektup ve bulunan bazı metin ve yazıtlar sayesinde Hurri ülkesini, Hurri ve dilleri olan **"Hurwohe-hurrohe"** denildiği öğrenildi. Ana vatanlarının ise **Kafkasya** olduğu yapılan araştırmalar ve bulunan buluntular sonucu öğrenilmişti.

Hurriler ayrıca Urartularla komşulardı ki bu durum da kültürel olarak birbirlerine yakın göstermelerine sebebiyet vermekteydi. **Gürcistan, Ermenistan ve Filistin**'de Hurri kökenli olan el sanatları ve mimari tipleri sonucu Hurrilerin hem Kafkasya'ya kadar yayıldığını ve çok fazla ilişkiler içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Böylece, bu eldeki arkeolojik verilerle birlikte daha önceden bahsedilen Hint-Avrupa sorununu ve her buluntuları buna atfetmek amacı tamamen rafa kaldırılmış ve hatta bu durum tamamen ortadan kaldırılmış da oldu.

Hurriler medeniyet açısından öyle yüksek seviyelere ulaşmıştırlar ki gerek zenginlik gerek geniş kapsamlı olması ve gerekse geniş alanlara kadar yayılım sağlayarak çoğu alanda kendilerini göstermişlerdir. Kültür ve sanat bakımından da bu çoğu alanda kendilerini göstermiş olmaları da buna etki etmektedir. Ancak, şöyle bir

[17] Tevrat, Gen. 14, 16: 36, 20.

sorun vardır ki Hurri sanatı ile alakalı net bilgiler, tarifler ya da malzemeler hakkında yeterli bilgiler bulunamamaktadır.

Hurrilerin kendilerine has özellikler kültürel ve sanatsal özellikleridir. Sanat, el işçiliği ve yaptıkları kendilerine özgü teknikleri bu özelliklerin içindedir. Başarı gösterdikleri alanlar ise fildişi, mühürcülük ve maden işlemeleri. Özellikle **"bakır ustası"** oldukları düşünülmektedir. Hititleri at konusunda uzman olduklarına dair bulunan buluntular sayesinde de yine Hurrilerin sanatta uzman oluşları ve atları binek hayvanından çok koşum hayvanı olarak kullanmaları ve bununla alakalı olarak da eser verdikleri buluntularla ve kabartmalarla anlaşılmaktadır.

Kadın haklarının oldukça önemli olması ve kadınlara çok fazla değer verilmesi bu toplumun anaerkil bit toplum olduğunu göstermektedir. Keza Orta Hitit döneminde soylular ve krallar ile hanedan Hurrilerden gelmekte olduğundan sebep ile Orta Hitit dönemi kral eşleri olan Kraliçeler siyasi, sosyal ve tarihi açıdan önemli roller oynamışlardır. Sami kökenli olmaması da anaerkil toplum anlayışına sahip olmalarına işarettir.

Hurrilerin bu medeniyet seviyesinin bu kadar yüksek oluşuna bir diğer örnek ise sahip oldukları kölelerine karşı duruşlarından kaynaklıdır. Babil'deki kölelere verilen hakların üstün ve adil oluşu bilinmektedir. Ancak, Hurrilerin verdikleri iktisadi haklar daha da üstün olmak ile birlikte cezalarda kölelere tanınan ayrıcalıklar da Hurrilerin, Hititler üzerindeki etkisini gösteren nitelikte bir örnek olmaktadır. Bakıldığında Hurriler köle kullanımı ile birlikte adil bir duruş sergilemeye çalışmakta ve kölelerine daha farklı bir yaklaşımda bulunmaktadır. Böylelikle ayrıcalık sahibi olmaları görülmektedir ki kendi yasalarında da bunu yazılı olarak işlemektedirler.

Hurrilerden Hititlere miras kalan çokça fazla özellik vardır. Gerek giysiler gerek tıp alanında gerek ise dil ve din açısından Hititler üzerinde çok fazla etki bırakmışlardır. Bunlara siyasi, askeri ve sosyal yaşam da dahildir. Kendinden çok fazla özellik vermelerinin yanında bir de başka medeniyetten yani o medeniyetlerin

kültürlerinden de bazı parçalar aktarmaktadırlar. Keza bu duruma **"Katalizörlük"** denmektedir. Buna örnek olarak Babil'in çivi yazısını kendi üzerlerinden Hititlere miras bırakması ve bu duruma alışmalarını sağlamalarını göstermek doğru olmaktadır.

Hatta daha spesifik bir örnek vermek gerekirse Hurrilerin yine Katalizör rolü yapması konusunda edebiyat alanı olarak gösterilen **"Gılgamış Destanı"** hakkında bahsetmek güzel örneklerden biri olabilir. Şöyle ki, Babillere üstün gelen hatta Babil'in yıkılmasına ve zayıflamasına denk gelen bir zaman diliminde ve dönemde Hititler oldukça yükselmiş, seviye atlamış ve gelişmiştir. Hurrilerden oldukça etkilenen Hititlerin de Babillere ait bu destandan etkilenerek kendi tarzında bir **"Myth"**[18] yaratmış olmaları pek tabii ki de şaşırtıcı olamazdı.

Jeremy Black ve Anthony Green'in yazmış olduğu kitabında bu destan ve hikâyenin Hititçe bir versiyonu olduğunu dile getirmiştir. Gılgamış'ın doğum kısmı ve Uruk kralı olmadan önceki hayatı hakkındadır. Hayatının ilk yıllarına tekabül etmektedir. Hititlerin Babillerden etkilendiğini ve benzer örnekler ortaya çıkarmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu durum ise Hurrilerin başka medeniyetlerle samimi olması ve kültür konusunda alıcı ve katalizör oluşu sayesinde olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği gibi Hurriler sadece kendi kültürlerini aşılamakla kalmamış başka medeniyetlerin de kültürlerini yaymışlardır. [19]

Din olarak etki etmelerine örnek olarak Boğazköy'de bulunan açık hava tapınaklarındaki Yazılıkaya'da var olmakta olan kabartmalarda Hurri dininin yansıtıldığı Tanrı kabartmalarıdır (Bkz. Resim 10). Hatta buradaki kabartmalarda var olan Tanrı ve Tanrıçaların kökenleri tamamen Hurrilerden gelmekte desek yanlış değil

[18] Mit: Grekçe "Myth" veya "Mythos" kelimelerinden gelmektedir. Söz anlamına gelmektedir. İlkel dönemde yaşayan insanların doğayı ve evreni açıklamak ve yorumlamak istemiş olsalar da bu durumlara belli bir açıklama bulamamışlar. Bu nedenle doğayı ve evreni kişiselleştirerek onları canlandırmışlar ve tanrısallaştırarak belli bir anlama oturtmuşlar ve öyküleştirmişlerdir. İşte bu öykülere Mit denmiştir. (Behçet. Necatigil, *Mitolagya,* Gerçek Yayınevi, İstanbul 1989, s. 12.)

[19] Jeremy Black-Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü- Tanrılar İfritler Semboller,* Aram Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 88.

doğru olur. Keza **"Hurri Pantheon"u** Hititler tarafından bolca kullanılmış hatta birebir alınmıştır.

Resim 10: Yazılıkaya kabartmalarına bir örnek olan 12 tanrının gösterimi.[20]

Örnek vermek gerekirse de Hitit Tanrılarından Hava Tanrısı ve eşi olan Güneş Tanrıçasının Hurri'deki karşılığı Tesub ve Hepat idir. Tamamen Hurri dinini yansıtmakta ve anımsatmaktadırlar. Bu duruma da Hitit-Hurri ortak kültürü gözü ile bakmak pek de yanlış olmazdı. Boğazköy'deki 5 numaralı tapınak Tesub ve Hepat için yapıldığı söylenmektedir. Böylelikle bu durum birer **"symbiose"**[21] olmaktadır.

Hititlerin, Hurrilerden bu kadar fazla kültür miras almalarının asıl sebebi Hititlerin kendilerini sadece askerî açıdan geliştirmeleri ve geldiklerinde var olan Hattilerin ellerinde bulundurdukları kültürleri yok etmelerinden kaynaklıdır. Gerek

[20] Resim 10: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Yazilikaya_B_12erGruppe.jpg

[21] Symbiose: Yunanca bir kelime olan symbiose, beraber yaşama anlamına gelmektedir. İki grubun birbirine duydukları karşılıklı çıkarlar sonucu birlikte yaşamaları durumuna symbiose denmektedir. (Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü,* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 200, Ankara 1971, s. 44.)

duydukları kültürü tamamen Hurrilerden karşılamışlardır. Bu sebeple aç bir şekilde Hurrilerin kültürlerini kabul ederek yutmuşlar ve kullanmışlardır. Büyü, tören, tıp ve falcılıkta da Hititleri etkilemiş hatta ellerinde bulunan bu kültürel bilgiyi kullanarak bunları Hititlere satmışlardır. Bu konularla özellikle de büyü ve tören ile alakalı birçok tablet ve nüshalar bulunmaktadır.

Bugün bile hâlâ müzelerde odalar dolusu tabletler sergilenmektedir. Bu tabletlerin bir kısmı **"itkalzi"** ayinidir. Ağız yıkama ve temizleme anlamına gelmektedir. Bu ayinlerin olduğu tabletler Boğazköy ve Ortaköy'de bulunmaktadır. Hurrilerin etkisi sadece bunlarla sınırlı değildir. Öyle ki, tabletlerde yazılanlara ve var olan isimlere göre anlaşılacağı üzeri idari alan ve saray bürokrasisinde bile kendilerini göstermişlerdir.

II. BÖLÜM

2. HİTİT DÖNEMİNDE SANAT

Hitit Dönemi sanatını üç bölüme ayırarak incelemek daha doğru olmaktadır. Hititlerin üç dönemi olan Eski Hitit Krallık Çağı, Yeni Hitit Krallık Dönemi ve Geç Hitit Dönemi bu dönemler de kendi içlerinde sanat dallarına ayrılarak incelenmektedir. Her dönemin ve sanat dalının kendine has özellikleri ve özgünlüğü dikkat çekmektedir.

2.1. ESKİ HİTİT KRALLIK ÇAĞINDA SANAT

Hint-Avrupa kökenli olduğu kabul edilen Hititlerin dönem olarak üçe ayrıldığı görülmekte ve bilinmektedir. Bu dönemlerden ilki eski Hitit Krallık Çağı M.Ö. 1660-1470/60 tarihleri arasında var olmuştur. Bu dönemde kullanılan dil olarak "**Naşili**" kullanılmıştır. Bunu daha da açmak gerekirse çivi yazısı olarak Kil tabletlerde kullanıldığı görülmüştür. Kendilerine o dönemde "**Hatti Memleketi**" demişler ve bu dönemde Hititler sanat olarak el işçiliğinde oldukça dikkat çekmişlerdir. Özellikle motif konusunda yoğun bir zenginlik ve çeşitlilik içerisindedirler. Bunun yanı sıra mimari, heykel, çömlek ve Gliptik sanatlarında kendilerini göstermişlerdir.

2.1.1. Eski Hitit Krallık Çağında Mimari

Muhibe Darga'ya göre Orta Anadolu'da yapılan kazılar sonucu Hitit uygarlığına ait buluntular ortaya çıkmıştır. Bu buluntular sayesinde Eski Hitit çağına ait yapıların varlığı gözlemlenmiştir. 20. Yy.'ın başından günümüze değin kazılar devam etmiş ve burada mimari yapıların izlerine rastlanmıştır. Bu yapıların askeri, sivil ve dinsel fonksiyonuna sahip olduğu ortaya çıkmıştır.[22], Öyle ise Eski Hitit

[22] Muhibe Darga, *Hitit Sanatı,* Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul 1992, s. 27.

Krallığı'nda mimari alanında askeri, sivil ve dinsel açıdan yapıların bulunduğu araştırmalarla ortaya çıkarılmış olduğu ortadadır.

Askeri fonksiyonu amacı ile yapılmış olan mimari yapıların buluntuları **Alişar Höyük** yerleşmesi, **Boğazköy-Hattuşa**, **Eski Yapar** ve **Alaca Höyük**'te görülmektedir (Bkz. Resim 11, Resim 12 ve Resim 13). Bu yapıların tahkimat ve sur olarak ortaya çıktığı bellidir. Özellik olarak belli oluşu ise **kiklopik**[23] boyutta, **poligonal**[24] **kalker**[25] taşı ve **sandık duvar**[26] yöntemi ile yapılmış olan sur ve kaleler iledir.[27]

Resim 11: Eski Yapar Höyük genel görünümü.[28]

[23] Kiklopik: Devasa boyutlarda olan taş bloklara denmektedir. Bu boyutlarda olan taş bloklarla yapılan duvarlara ise kiklop duvarı ya da kiklop örgüsü denmektedir. Bu duvar örgüsü yöntemi ise bu taş blokların harç olmadan üst üste konarak elde edilmektedir. Miken ve Tirins surlarında sıklıkla görülmektedir. Ancak bu teknik Hitit ve İnka sanatında da görülmektedir. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 168.)

[24] Poligonal: Düzensiz örgü tekniğidir. Antik dönemde kullanılan bu teknik birbirinden farklı ama köşeli olan taşları düzensiz bir şekilde birbirine uydurarak ortaya çıkmaktadır. Kelime anlamı olarak "çok kenarlı" manasına gelmektedir.

[25] Kalker: Kireçtaşı.

[26] Sandık Duvar Tekniği: Hitit Mimarisinde kullanılan bir tekniktir. Birbirine paralel iki duvar örüldükten sonra bu iki duvara dik bir duvar ile dikdörtgen bölümlere ayrılır. Ayrılan bu dikdörtgen bölümlerin içerisi moloz taşlarla doldurulur. Bu duvar tekniğine "Sandık Duvar" denir. Kullanım amacı ve sebebi hem malzemeden tasarruf edinilmesi hem de dayanıklı olmasından kaynaklıdır.

[27] Muhibe Darga, *a.g.e.,* s.27.

[28] Resim 11: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Eskiyapar_06.jpg

Resim 12: Alaca Höyük genel görünümü.[29]

Resim 13: Boğazköy genel görünümü.[30]

[29] Resim 12: Erişim (24.04.2022): https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/alaca00.jpg

[30] Resim 13: Erişim (24.04.2022): https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/bogazkoy02.jpg

Örnek göstermek gerekirse kerpiç duvar örgüsü ile yapılmış olan **Poternli** surlar ve Alişar sandık duvar tekniği ile yapılmış olan surları söylemek doğrudur. Dinsel açıdan en güzel örnek Boğazköy'deki Poternli sur ve **Büyükkaya** ile Alişar höyükteki sur beden duvarları altındaki **"Potern"**[31] adlı sivri kemerlerle yapılmış olan geçitleri göstermek gerekmektedir (Bkz. Resim 14). Bu sur bedenleri testere dişi biçimli çıkıntılara sahip ve anıtsal kapıların iki yanında bulunan dikdörtgen şeklinde kulelerle görmek mümkündür.

Resim 14: Yerkapı Potern görünüşüne bir örnek.[32]

[31] Potern: Eski Anadolu uygarlıklarında savaş sırasında kaçış yolu olması amacı ile kalelerin altına yapılan tünele verilen ad. Derin bir hendek kazıldıktan sonra harç olmadan irili ufaklı taşları bindirme tekniği kullanarak üçgen biçimli bir tünel haline gelene kadar örülürdü. Ardından bu tüneller üzerine toprak atılarak gizlenilirdi. (Metin Sözen, *a.g.e.*, s. 250.)

[32] Resim 14: Erişim (24.04.2022): https://www.kulturportali.gov.tr/medya/fotograf/fotodetay/37917

Surlar içerisindeki şehir düzeni mahalle, evler ve yolların daha önceden kalmış ve alışagelmiş düzene göre, Anadolu geleneğine göre yapılmıştır. Genel olarak yapı malzemesine bakıldığında ise taş, kerpiç ve ahşap dikmeler kullanılmıştır. **Büyükkale**'de bulunan **Kral Kalesi**'nde dinsel açıdan mimari yapı bulunmamaktadır (Bkz. Resim 15). Kale içerisinde çok odalı evler ve diğer küçük yapıların ışığında sadece resmi yapılar bulunduğu anlaşılmaktadır.

Resim 15: Büyükkale'deki Kral Kalesi'nin görümüne bir örnek.[33]

Dinsel olarak yapılan yapılarda dikkat çeken şey kayalardan yapılan unsurlardır. Örnek vermek gerekirse, kayadan yapılan tahtlar tanrı ve tanrıçaları simgelemektedir. Özellikle tanrıça kültü içerisinde "taht" tanrıçaya atfedilmiştir ki kralların yanı sıra Hitit Krallığının gücünü ve egemenliğini simgelemektedir. Bu tahtlar krallık için tılsımlıdır ve güç vermektedir. Bu tahtlar kutsanmakla birlikte kaya tahtları ritüellerde kullanılmaktadır.

[33] Resim 15: Erişim (24.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Hattu%C5%9Fa%C5%9F#/media/Dosya:Hattusa_B%C3%BCy%C3%BCkkaya.JPG

Özellikle **Hisuva**[34] bayramlarında bu ritüellerde kaya tahtları kutsanır ve ekmek ile ciğer kurban kültüne sahip oldukları gözlemlenmiştir. Bakıldığında kral, egemen, güçlü ve otorite sahibidir. Doğal olarak da dağlara oyulmuş olan Tanrıça kaya tahtları da bu güce yardımcı ve egemenliğin temsilidir. Kısacası bu krallığın gücünü dinsel açıdan belirtmenin en güzel yollarından biri olarak kabul görmektedir.

Yine aynı şekilde tanrıça dinsel yapılarına örnek olarak, **Tarukka** şehrindeki tapınaklar, heykeller ve tanrıça **İnara**'nın[35] kaya üzerine yaptığına inanılan "ev" de kaya/taş kültüne gösterilmektedir. Bunun ile alakalı bir mitos bulunmaktadır. **İlluyanka**/Yılan mitosu olarak geçmektedir. Tanrıça İnara'nın Tarukka'da kutsal kayanın üzerine bir ev inşa ettirdiği ve **Hupasiya**'yı bu evde yaşattığı anlatılmaktadır.[36]

Anıtsal mimarilerde ve tapınaklarda plan şeklinin dikdörtgen olduğu görülmektedir. İçerisinde bulunan odalarda ya kareye yakın bir planda ya da dikdörtgen bir plandadırlar. Avlular, açık avlu şeklinde yapılmışlardır. Avluların konumu genel olarak ortada değil tepeye yakın ya da tepede olacak şekilde inşa edilmiştir. İnanışa göre de tapınakların girişi ya batı ya da güneybatıdadır. Bir diğer gözlemlenen unsur da saray ve tapınağın planı Hitit evleri planı tarzındadır (Bkz. Resim 16).

Tapınakların genel mimari özelliklerine bakıldığında, odalar büyük değildir ve dikmeler pek fazla kullanılmamıştır. Buna örnek olarak, **İnandık tepe** kazılarında ortaya çıkan tapınakları göstermek mümkündür. Bu kazılarda ortaya çıkan tapınaklarda pek fazla kerpiç kullanılmamıştır. Ayrıca, odaların çatısını taşıyan kalas kalıntıları gözlemlenmiştir. Bu odaların bazıları oldukça sağlamdır ki çanak-çömlek kalıntıları veya parçaları bulunmuştur. Bu parçalar Eski Hitit Krallığı'nın çanak-

[34] Hisuva Bayramı: Bir Hurri bayramı ve geleneğidir.

[35] İnara: Fırtına Tanrısı Teşup'un kızı ve vahşi hayvanların tanrıçası olarak bilinmektedir. Hatti kökenli bir tanrıçadır. (Güngör Karauğuz, *Mitoloji ve Din,* Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2012, No. 1493. s. 55.)

[36] Muhibe Darga, *a.g.e.,* s.30.

çömlek sanatını temsil etmektedir. Ayrıca, odalardan birinde özellikle erzak deposunda kil tablet bulunmuştur.

Resim 16: İnandıktepe'de bulunan Hitit ev mimarisi için yapılmış bir örnek.[37]

Bulunmuş olan kil tabletlerde bu dönemin anıtsal mimarisi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Özellikle **Kültepe**'deki anıtsal mimarinin izleri görülmektedir. **Nesa** şehrine bakıldığında ise yine dinsel yapılar görülmekteydi. Taht Tanrıçası **Halma Suit** buna örnektir. Hayvan figürünleri yapılmış ve tanrılara adanmıştır. Ayrıca Hitit Kralları yapmış oldukları seferlerden özellikle güneyden elde ettiği heykel figürünlerini tanrı ve tanrıçalarına inşa etmiş olduğu tapınaklara sunarak dinsel kültürlerine verdiği önemlerini göstermişlerdir.

Hititler taptıkları yerli tanrıçaları olan Güneş Tanrıçası ve Kızı Tanrıça **Mezulla**'ya olan inançlarını yaptıkları tapınaklarına getirdikleri heykelleri

[37] Resim 16: Erişim (24.04.2022): https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%C3%87ank%C4%B1r%C4%B1_M%C3%BCzesi_%C4%B0nand%C4%B1ktepe_ev_yap%C4%B1s%C4%B1.jpg

sunmuşlardır. Dönemin en büyük dinsel mimarisi yukarıda bahsedilen İnandık tepe anıtsal tapınağıdır ve en değerli ve en önemli heykelleri burada kullanmakla birlikte inşa etmişlerdir. Keza bu dönemde kullanılan bu değerli sanat unsurları Hurri kültüründen gelmiştir ki bu dönemde fazlası ile Hurri sanatı ve kültürü baz alınmıştır.

2.2. Eski Krallık Çağında Heykel

2.2.1. Maden Sanatı

Hitit İmparatorluğunun ilk dönemlerinden olan Eski Hitit Krallık Döneminden günümüze değin pek örnek kaldığı görülmemektedir. Günümüze kalan maden sanatından daha çok **yapı-adak çivileri** olarak bilinen yassı bir görünümü olan ve üst kısmı insan alt kısmı ise bir yerlere takmak veya sokmak için kullanma amacı ile yapılmış olan çivilerdir. Bu çivilerin insan figürleri tanrı/tanrıça benzetmeleri olarak yapılmaktadır. Bu figürlerin en ünlüleri **Alişar, Arapkir, Zincirli, Tilmen Höyük** ve **Doğanşehir**'de bulunmaktadır.

Çivi olarak kullanılan bu adak figürinlerinin Hitit kendi kültüründen daha çok Hurrilerden geldiğini ve onlara ait bir ritüel geleneği olduğu görülmektedir. Eldeki veriler göz önüne alındığında daha çok Güneydoğu Anadolu olduğu varsayılmaktadır. Bu figürinlerde genel olarak sivri başlıklı tanrı kullanılmıştır.

Adak çivilerinden örnek olarak bahsetmek gerekirse Boğazköy kazılarında ortaya çıkan **bronz adam heykelini** söylemek doğru olur. Bu bronz heykelcikte adam sakallı ve oturmuş halde tasvir edilmiştir. Yaklaşık 18 cm olmakla birlikte önden tasvir edilmiştir. Heykelciğin gözleri enkrüste haldedir. Özellikle bir tanesinin göz çukurunun içinde olması dikkat çekicidir. Oturmuş halde tasvirlenen figürün alt kısmındaki eksik kısım oturması için yapılması gereken yeridir ki buranın taht olduğu düşünülmektedir.[38] Kıyafetleri ve tarzı Hititlerin kendi üslubundan oldukça farklı.

[38] Muhibe Darga, *a.g.e.*, s.35.

Dikkatle incelendiğinde heykelciğin kıyafet ve üslubu aslında Mezopotamya ve Suriye'deki yapılmış olan tanrıların betimlemelerini andırmaktadır. Öyle ise bu heylkelciğin I. Hattusili'nin onurlandırmak adına seferlerden dönerken getirmiş olduğu ve tapınaklarda sunmuş olduğu tanrı/tanrıça figürleri olmalıdır.

Bu heykelciklere bir diğer örnek ise 11,4 cm ebatlarında olan ve Ankara Anadolu medeniyetleri müzesinde sergilenen **"Dövlek Heykelciği"** olmaktadır (Bkz. Resim 17). Tamamen bronzdan yapılma olan bu heykel döküm tekniği ile yapılmıştır. Yine genel olarak görülen sivri başlıklı tanrı tasviri vardır. İleri doğru çıkmış boynuzları olan bu heykelciğin hareket halinde iken betimlendiği görülmektedir. Yürürken ifade edilmiş, sol ayak ileride, bir kolu yukarı kalkmış vaziyette iken diğeri ileri uzanmış halde betimlenmiştir. Heykelciğe bakıldığında kollarının bu durumu sanki kayıp bir öğenin olduğu yönünde düşündürmektedir. Sanki bir şeyi atmakta iken gibidir.

Kıyafetlerine dikkat edildiğinde tanrısal bir giyime sahiptir. Sivri uçlu başlığı, öne doğru uzanmış boynuzları, burnu yani ucu kalkık olan ayakkabıları ile tasvirlenmiştir. Heykellerde normalde var olan dimdik ayakta duruş şekli ve cepheden tasvir ediliş biçimi yoktur. Kısacası "Frontalite" değildir. Aksine hareketli ve derinlik algısına sahip bir biçimde tasvirlenmiştir. Tanrısal kıyafetlere sahip olan figür, kısa bir giysi olan kısa eteklik ve kolları kısa gömlek giymektedir.

Heykelciğe daha estetik açıdan bakmak gerekirse en iyi vurgulanan ve dikkat çeken yer baş kısmıdır ve bununla beraber güçlü bir boyun ile atletik hatlı üçgen bir vücuda sahip bir şekilde tasvirlenmiştir. Bu uzun, kalın ve güçlü boyun tasviri Hitit Krallık döneminde pek görülmez. Heykelcikte güçlü ve adeleli bacakları ve baldırları dikkat çekmektedir. Karemsi bir yüze sahip olan heykelcik figürü çıkık elmacık kemikleri ve iri burun ile tasvirlenmiştir. Eskiden değerli bir madenle kaplı olduğu düşünülmesini sağlayan bazı izler taşımaktadır. İnce detayların olmaması, ensedeki üçgen iz ve bazı deformeler bu duruma işaret etmektedir. Buna ek olarak elde bulunan

yazılı metinlerde tanrı/tanrıça heykellerinin her zaman altın ve gümüş gibi değerli madenlerle kaplandığı yazmaktadır.

Resim 17: Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde olan Dövlek Heykelciği görünümü[39]

Heykelcikteki bu atletik yapı ve üçgen vücut formu, **"Tyszkiewicz"** mühür grubundaki var olan figürlere benzemektedir. Ancak boyun kısmına bakıldığı zaman bu uzun ve kalın boyun tasviri Hitit Krallık Döneminde pek rastlanmamaktadır. O dönemde boyun kısmı kısadır. Bu uzun ve güçlü boyun tasviri Geç Hitit Dönemine aittir. Uzun boyun tasvirine örnek Kültepe'deki çıplak tanrıça heykelcikleri ve Horoztepede'ki, Alacahöyük'teki maden heykelciklerinde rastlanmaktadır. Kültepe gliptiği "Anadolu Grubu" mühür tasvirlerinde de bu boyun özelliğine rastlanmaktadır.

[39] Resim 17: Erişim (24.04.2022): https://i0.wp.com/www.sanatduvari.com/wp-content/uploads/2015/12/Tanr%C4%B1-Heykelci%C4%9Fi-3.png

Tasvir konusunda Dövlek heykelciğine benzeyen bir başka heykelcik ise **Konya kökenli** olan **tanrı heykelciği** olmaktadır (Bkz. Resim 18). 14,5 cm ebadında ve Tübingen Üniversitesi özel koleksiyonunda bulunmaktadır. Yine aynı şekilde Dövlek heykelciğine benzeyen bu heykelciğin kalın ve uzun boynu, hareketlilik ve pozisyon olarak da aynı tasvir ve betimlemededir. Ancak, Dövlek heykelciğine göre daha basit bir işçiliği vardır. Savaşçı bir izlenime sahip olan bu tanrı tasvirinde savaşçı bir tanrı işlendiği düşünülmekte ve taşra işçiliği olduğu varsayılmaktadır.

Resim 18: Konya'da bulunan tanrı heykelciği görünümü.[40]

[40] Resim 18: Erişim (24.04.2022): https://i2.wp.com/www.sanatduvari.com/wp-content/uploads/2015/12/Tanr%C4%B1-Heykelci%C4%9Fi.png

2.2.2. Maden Hayvan İşçiliği

Hitit maden sanatında insan/tanrı-tanrıça figürinlerinin yanı sıra bir de hayvan figürleri bulunmaktaydı. Bu konuda oldukça önemli ve ünlü olan yapıtlardan biri de **"Norbert Schimmel"** koleksiyonunda bulunan 17 cm ebatlarındaki "geyik" ve "boğa" ritonlarıdır (Bkz. Resim 19).[41] Gümüşten yapılan bu kaplar geyik-boğa, baş, koyun ve gövdeden oluşmaktadır. Gövdelerinin altında kıvrılmış olarak tasvirlenmiş iki bacak bulunmaktadır. Geyik ritonunun diğerinden farklı olarak kulpu bulunmaktadır. Boğa ritonunun kulbu ise tahrip olduğundan dolayı pek fazla görülememektedir. İki parça halinde yapılmış olan bu kapların iç kısmı boş ve ağız kısmında delik yoktur. Ritonun iki kısımdan oluşması hayvan başı ve protomdan[42] itibarendir. Bu iki kısmın ekleme yerlerinde bir şerit geçmekte ve o kısımların birleşme yerlerini kaplamaktadır. Aynı süslemeli şerit, ritonun baş kısmındaki boynuz ve kulaklarındaki birleşme kısmında da görülmektedir. Baş kısmındaki göz ve kaşların ve şeritteki kare süslemelerin farklı bir madde ile takma tekniği kullanılarak yapıldığı görülmektedir.

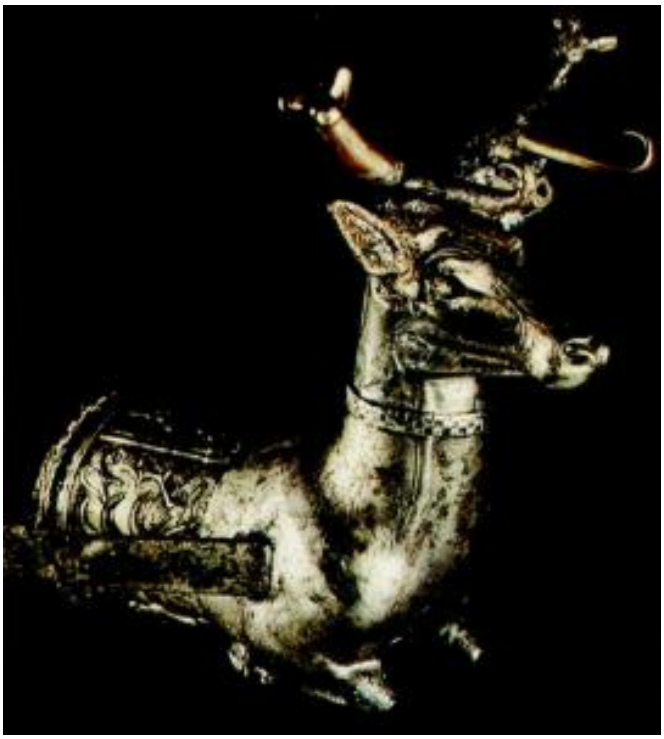
Geyik Ritonunda, baş ve boynuz kısmı detaylı işlenmiştir. Geyik ritonundaki adele ve bacak kasları dikkat çekmektedir. Ritonun geniş ağızlı kısmında bir diğer dikkat çeken unsur vardır. Bu unsur 4,5 cm boyunda bir frizin içinde yer alan tanrısal bir figürdür. O figürün önünde geyik sırtında ayak tasvir edilmiş asa ve atmaca taşıyan kısa elbiseli genç erkek bir tanrı daha vardır. Her iki tanrı da ucu yukarı doğru kıvrık olan ayakkabı giymektedir. Tanrıların önlerinde ise iki tanesi ayakta ve biri yerde dizlerinin üzerinde üç figür bulunmaktadır. Takkeye benzer bir başlık olan "kalot", kısa bir tunika, uzun bir manto ve ucu yukarı kalkık kıyafetler giymiş olan bu figürlere bakıldığında tören alayını hatırlatmaktadır. Figürler, ekmek sunmakta, libasyon[43] yapmakta, çömelen kişi de ileriye vazo uzatmaktadır. Bu kişilerin kurban sunmakta ve

[41] Riton: boynuz, hayvan başı ve gövdesi şeklinde yapılmış olan antik dönem kaplarıdır. Ritonlar, genelde içki kabı olarak kullanılmaktadır. Dini ritüellerde ritüel esnasında kabın içerisindeki adak için kullanılacak olan sıvıyı yani libasyonu ritüellerde dökmek için bu kaplar kullanılmaktaydı.

[42] Protom: İnsan veya hayvan başı ile gövdenin üst tarafının şeklini alacak şekilde bir süslemedir. Genellikle antik dönemde görülmektedir.

[43] Libasyon: Antik dönemde özellikle Antik Yunan döneminde sıkça görülmektedir. Ritüellerde sıvı sunumu yapımına libasyon denmektedir. Genelde hayvan veya insan kanının şarap ile karıştırılarak elde edilen bu sıvı, ritonlar aracılığı ile dini ritüellerde yere dökülerek dualar edilirdi.

rahip oldukları varsayılmaktadır. Sol ellerinin dua etmek amacı ile yukarı kalkmış olmalarına bakıldığında bu sahnenin bir ritüel olduğunu varsayılmaktadır. Bunun adarasyon[44] sahnesi olduğuna inanılmaktadır. Hayat ağacını temsil eden bir stilize edilmiş ağaç tasviri figürlerin arkasındadır. Uyumakta olan geyiğin etrafında ise deri kalkan, iki mızrak ve oktanlık yer almaktadır ki bunlar geyik tanrının temsili kült eşyalarıdır. Oturan tanrı figürün "Astapi" geyik üzerindeki tanrının ise "Lama" olduğu bilinmektedir. Astapi, savaş tanrısı; Lama ise koruyucu tanrı olarak bilinmekteydi.

Resim 19: Norbert Schimmel Koleksiyonunda bulunan Geyik Ritonu görünümü.[45]

Geyik ritonundaki bu ritüel ve adarasyon sahneleri aynı şekilde **"Dresden Mührü"** ve **"British Museum mühürleri"**nde ortaya çıkmaktadır (Bkz. Resim 20 ve Resim 21). Bu kült törenler bu mühürlerde de görülmektedir. Dresden mühründeki bu sahnelerin bir benzeri de Louvre Müzesindeki mühürlerdedir. Yine bu bahsedilen mühürlere bakıldığında, geyik ritonunda da görülen X bacaklı bir sandalyede oturmuş halde tasvirlenen uzun bir kıyafetle betimlenmiş ve elinde bir atmaca tutmuş olan tanrı,

[44] Adarasyon: Tapınma.

[45] Resim 19: Erişim (24.04.2022): https://i0.wp.com/www.sanatduvari.com/wp-content/uploads/2015/12/G%C3%BCm%C3%BC%C5%9F-geyik-ritonu.png?resize=270%2C300&ssl=1

tanrının önünde libasyon yapan iki erkek figüründen biri kartal başlı iken diğeri kartal maskelidir. Yine yere saplanan iki mızrak, oktanlık ve stilize bir ağaç vardır. İkinci friz kuşağında yine tam giysili, elinde kuş tutan, oturan tanrı figürü vardır. Friz kuşağının devamında yine boğa başlı, yere çömelmiş, bir dizi yerde koşu yapacak gibi bir pozisyonda tasvirlenmiş kanatlı güneş kursunun iki yanında boğa adam bulunmaktadır. Bu frizin tek kuşlu oturmuş tanrı versiyonu British Museum'da bulunmaktadır. Bu üç mührün ortak yanı burada bulunan tanrının savaş tanrısı olan "Astabi" olmasıdır. Yer alan harflerde var olan " Lama" yani koruyucu tanrı ve Astabi savaş tanrısı, geyik ritonunda olduğu gibi burada da kullanılmış. Lama aynı zamanda kırların ve savaş alanlarının da koruyucu tanrısıdır. Bakıldığı zaman bu sahneler ve frizlerdeki betimlemeler sonucu Astabi'nin Lama ile bir tutulduğu düşünülmektedir.

Resim 20: British Müzesindeki mühür örneği.[46]

Resim 21: Dresden Mührü görünümü.[47]

[46] Resim 20: Erişim (24.02.2022): https://britishmuseum.withgoogle.com/object/haematite-seal

[47] Resim 21: Erişim (24.04.2022): https://www.academia.edu/43097307/The_Wandering_Life_of_the_Hittite_Seal_Dresden_ZV_1769_at_the_End_of_the_19th_Century_New_Archival_Light

2.2.3. Pişmiş Toprak Heykeller

Eski Krallık Dönemi'nde sanat olarak kendilerini en çok keramik ve çömlekçilik sanatında göstermişlerdir. Öyle ki bu dönemdeki çömlekçilik ileri bir sanat seviyesinde olmakla birlikte buna etki eden en önemli unsurun Asur Kolonileri olduğu görülmektedir. Pişmiş toprak heykelciliğinde de başarılı bir sanat seviyesinde olan Hititler, insan tasvirlerinden daha çok hayvan figürlerinde kendilerini göstermişlerdir. Oldukça zengin hayvan koleksiyonlarına sahiptirler. Bu durumu Boğazköy kazılarında ortaya çıkan hayvan figürlerinde de görmek mümkündür. Sadece Boğazköy'de değil, Alişar, Alacahöyük ve İnandık kazılarında bu heykeller bulunmaktadır. Bu heykeller genel olarak dini ritüel ve törenlerde kullanılmaktadır. Hayvan olarak boğa ve aslan tasvirleri çok tercih edilmektedir. Ebat olarak büyük ebatlar tercih edilmiş ve bu heykel ritonların libasyon yapılmak için ağız kısımlarında delikler olmaktadır. Ritonların sırt bölümünde ritüellerde kullanılan sıvıların dökülmesi için huni şeklinde delikleri vardır. Buradan aktarılan sıvı, ritüel esnasında libasyon yapılırken ağızlardaki deliklerden dökülür ve ritüelde kurban kültü gerçekleşirdi.

Resim 22: Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde olan boğa ve geyik ritonu görünümü.[48]

[48] Resim 22: Erişim (24.04.2022): https://i1.wp.com/www.sanatduvari.com/wp-content/uploads/2015/12/Pi%C5%9Fmi%C5%9F-toprak-bo%C4%9Fa-ritonlar%C4%B1.png

Boğazköy'de bulunan ve Anadolu Medeniyetler Müzesi'nde sergilenen Boğa Ritonlarında genelde çift haldedir (Bkz. Resim 22). Bu ritonları tarif etmek gerekirse tasvirleri ayakta durmuş haldedir. Renk olarak bedenleri kırmızı veya kırmızıya yakın bir kahverengi tercih edilmiştir. Ritonlardaki detayları vurgulamak adına kremsi bir beyaz rengi kullanılmıştır. Yine beyazın kullanıldığı yerler olarak gözlerin akı ve alt göz kapak çizgisi, alınlarda çizilmiş olan üçgen, burun deliklerinden içeri geçerek arkaya doğru giden yularlar ve boynuzların uçları hariç başlangıç noktasından itibaren olan kısımlar gösterilmektedir. Boğa ritonların bu şekilde çift olarak kutsal alanlarda kullanılmasının sebebi Fırtına Tanrısı olan Teşup'un simgesi olan iki boğası geceyi temsil eden **Serri** ve gündüzü temsil eden **Hurri'den** dolayıdır. Büyük ihtimalle bu ikisi tasvirlemişlerdir.

2.3. Eski Krallık Çağında Çömlek ve Keramik Sanatı

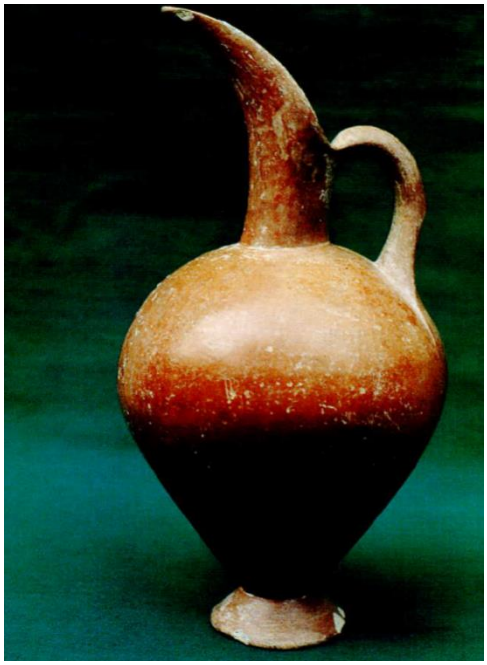
Çömlek, pişmiş toprak eserleri ve keramikte oldukça yetenekli oldukları belli olan Hititlerin, bu eserlerini ve hünerlerini dinsel alanda yoğun olarak kullandıkları için **"Tapınak Personeli"** olarak sayılmaktaydılar. Bu dönemin ustaları eski biçim, form ve stilleri ile birlikte yeni biçimlerde kullanmışlardır. Hitit Keramik sanatına büyük ölçüde yön veren ve gelişmesini sağlayan buluş ve yenilikler bu dönemin ustaları ile var olmuştur. Dönemin Keramik form ve biçimlerine bakıldığında keramikler torna ile yapılmakta ve monokram[49] tarzı kullanılmakla birlikte renk olarak yoğunlukla et kırmızı ve açık bir kahverengi kullanılmıştır. Form olarak genelde gaga ağızlı denilen testiler tercih edilmiştir. Tek kulplu, gaga ağızlı ve bazıları ince bazıları kalın gövdeli kaplardır.

Dönemin diğer Keramik testileri de yuvarlak ağızlı, uzun ve şişkin olan testilerdir. Dip kısımları yuvarlak olmakla birlikte kulpları dikeydir. Uzun boyunlu ve tek/çok kulplu mataralar dönemin en özgün formları içinde sayılmaktadır. Özgün formların içinde ayrıca gaga ağızlı ve halka biçiminde gövdesi olan kaplarda

[49] Monokrom: Tek renk anlamına gelmektedir. Tek renk ile birlikte açık veya koyu tonları ile objenin boyanması, resmedilmesi söz konusudur.

bulunmaktadır. Ayrıca çift kulplu, kadehe benzer bir kap olan **kantaros**[50] biçimli kaplar da görülmektedir. Bu özgün biçimli kaplar çoğunlukla Alişar'da ortaya çıkmıştır.

Boğazköy'de yukarıda bahsi geçen özgün formlardan olan kaplar çokça bulunmaktadır. Gaga ağızlı, şişkin karınlı, yuvarlak dipli ve tek kulplu testilerle birlikte uzun boyunlu kaplar bulunmaktadır. Et kırmızısı rengindedirler. Eski Şark Eserleri Müzesi'nde bir çoğunluğu bulunmaktadır (Bkz. Resim 23). Ancak dönemin en ünlü kapları Afyon'daki Yanarlar Mezarlığında bulunmaktadır. Bezeme yönünden güçlü ve zengin, özgün formlara sahip dönemin özelliklerini taşıyan kaplar bulunmaktadır. Dönemin özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaktadırlar. Genelde kulplarında hayvan başları formları olan ve bezemelerle dolu yivler veya kabartmalar kapların boyun ve omuz kısımlarındadır. Buradaki bulunan kapların keskin omurgaları da bulunmaktadır.

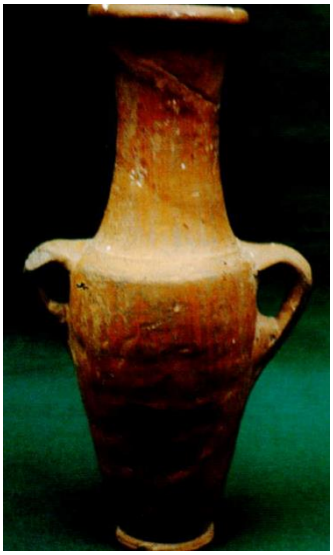

Resim 23: Eski Şark Müzesi'nde bulunan Boğazköy testisine bir örnek.[51]

[50] Kantaros: Antik dönem ve Bizans döneminde pişmiş topraktan yapılmış olan tüm çanak çömleklere verilen ad. (Metin Sözen, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, s. 157.) Genellikle içmek için kullanılan bir kap türüdür. İki yanındaki kulplardan dolayı gemiye benzemektedir.

[51] Resim 23: Erişim (24.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Ölülere hediye olarak yapılmış ve konulmuş olan bu kaplardan bazıları da Gordion ve Ilıca'daki mezarlarda bulunmuştur. Yonca ağızlı testiler ve kaplar, tek kulplu, omurgalı bir gövdeli, uzun emziğe sahip ve yüksek ayaklı maşrapalar, kaplar bulunmaktadır. Kulplu olmayan çaydanlıklar da görülmektedir. Bunlar dönemin en erken Keramik kapları olarak kabul edilmektedir. Dönemin Keramik sanatında en ünlü türü ise rölyefli olanlardır. Keramik ustaları, Hitit sanatını en iyi şekilde Rölyefli eserlerde göstermekle kalmamış Hitit sanatında Keramik sanatına bu dönemde yön vermişlerdir. Genel hatları ile kaplara bakmak gerekirse yine aynı şekilde monokram, parlak açkılama[52], et kırmızı veya toprak rengi kullanılmış form ve teknik olarak yine aynı özgün biçimler ortaya çıkarmışlardır. Rölyefli kaplar tornada şekil aldıktan sonra yatay olarak bölümlere ayrılır ve anlatılmak istenilen konuların figürleri anlatılacak olan kompozisyon bölümüne kilden yapılmış olan hamurlarla işlenildikten sonra da ince ince ayrıntıları eklenmekteydi. Bu kaplar "Kült-Amforası"[53] olarak adlandırılırdı (Bkz. Resim 24).

Resim 24: Kült Amforasına bir örnek.[54]

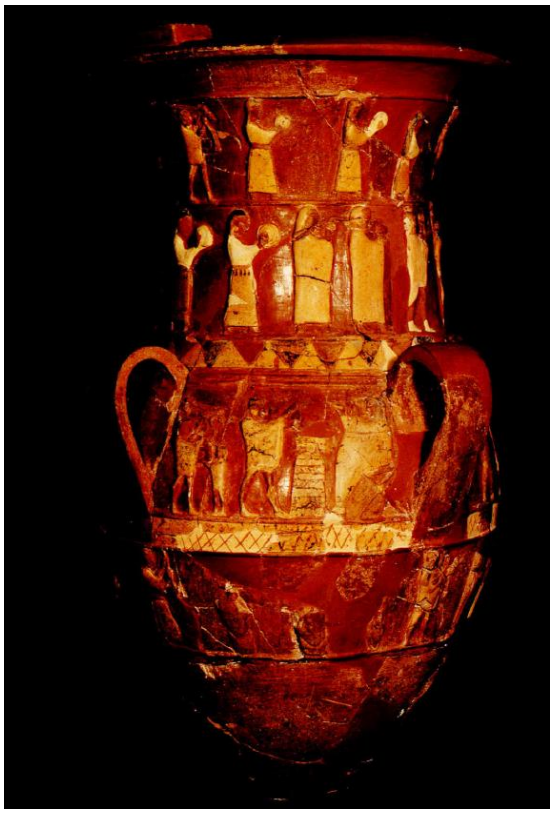
[52] Açkılamak: Keramik kapların açkı le cilalamak, perdahlamak anlamına gelmektedir. Metalin kesin uçları kullanılarak yapılan bir teknktir. Bir tür cilalama ve parlatma tekniğidir. Antik dönemde sıkça uygulanmakla birlikte günümüzde de uygulanmaktadır. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 15.)

[53] Amfora: Antik dönemde kullanılan, iki kulplu olan, dibe doğru sivrilerek küçülen, büyük testilere verilen ad. Bir tür Yunan çömleğidir. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 24.)

[54] Resim 24: Erişim (24.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Bu kült amforasına en önemli örneklerden biri Bitik Höyük'te bulunan amforası. Ankara "Anadolu Medeniyetler Müzesi"nde sergilemekte olan bu eserler grubunun en göze çarpan örnekleri olarak kabul edilmektedir. Köylüler tarafından parçalar halinde bulunmuştur.

Toprak kırmızısına hâkim olan bu amfora güzel açkılanmıştır. Yapılmış olan kabartmaların krem rengi, ince hatların ise belli olması için hafif bir siyah rengi tercih edildiği görülmektedir (Bkz. Resim 25).

Resim 25: Bitik Höyük'te bulunan Kült Amforası görünümü[55]

Gövdesinde friz kuşakları bulunmakta ve kuşakların aralarına geometrik süslemeli ağ motifli bantlar işlenmiştir. Kompozisyondaki figürler kadın ve erkeklerden oluşmaktadır. Üç frizden oluşan amforanın en alt frizindeki figürler

[55] Resim 25: Erişim (24.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

karşılıklı iki erkek kafası ve muhtemelen mızrak olduğu düşünülen kısım ellerindedir. Bunun silah dansından kalma olduğu düşünülmekte ve kompozisyonun dinsel bir nitelik taşıdığı varsayılmaktadır.[56]

Orta friz kuşağında ise bir prosesyon[57] görülmektedir. Beş figür bulunmakta ve erkek olan figürlerden sadece solda bulunan iki erkek tasviri sağlamdır. Ellerinde taşıdıklarının kurban veya hediye olduğu düşünülmektedir. Figürler yiyecek ve içecek taşımakta, kompozisyonun en sağındaki figürün kalan parçaları olan başı ve taşımakta olduğu nesnenin kalan sağlam kısımlarına bakılarak çok telli harp taşıdığı ve figürün bir müzisyen tasviri olduğu düşünülmektedir. Bu frizin kulp kısmının sonunda bir tasvir daha bulunmaktadır. Bunun bir tapınma olduğu düşünülmektedir.

Gövdede bulunan friz kuşaklarından en üsttekinde tapınak ve sarayın bir kısmı olduğu zannedilen mimari yapı bulunmaktadır. Kerpiç bloklarla belirtilmiş olan bu yapı anlaşıldığı üzere tamamen kerpiç bir yapıdır. Yapıda bulunan sundurma[58], ahşaptan yapılmış olan bir balkonu taşıyan ahşap direklerle gösterilmiştir ki bu ayrıntılar dönemin alışagelmişin dışında bir anlayışla tasvirlenmiştirler.[59]

Giriş çatısının altında iki figür bulunmaktadır. Otururken tasvirlenen kadın ve erkek olan bu figürler kutsal bir çifttir. Kadın figürü, üzerinde uzun ve başını da kapatan bir elbise giymektedir. Baştan sona kapalı olan kadının yüzünü sağ eli ile açmakta olan erkek figürünün bu belirgin kompozisyonuna bakıldığında bunun bir "Kutsal Evlenme" sahnesi olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Resim 26).

Kutsal evlenme sahnesine benzer bir başka sahneye sahip olan vazo ise İnandık'ta bulunan amfora/vazodur. Bu rölyefli vazoda da bir evlenme sahnesi, kül

---

[56] Muhibe Darga, *a.g.e.,* s.56.

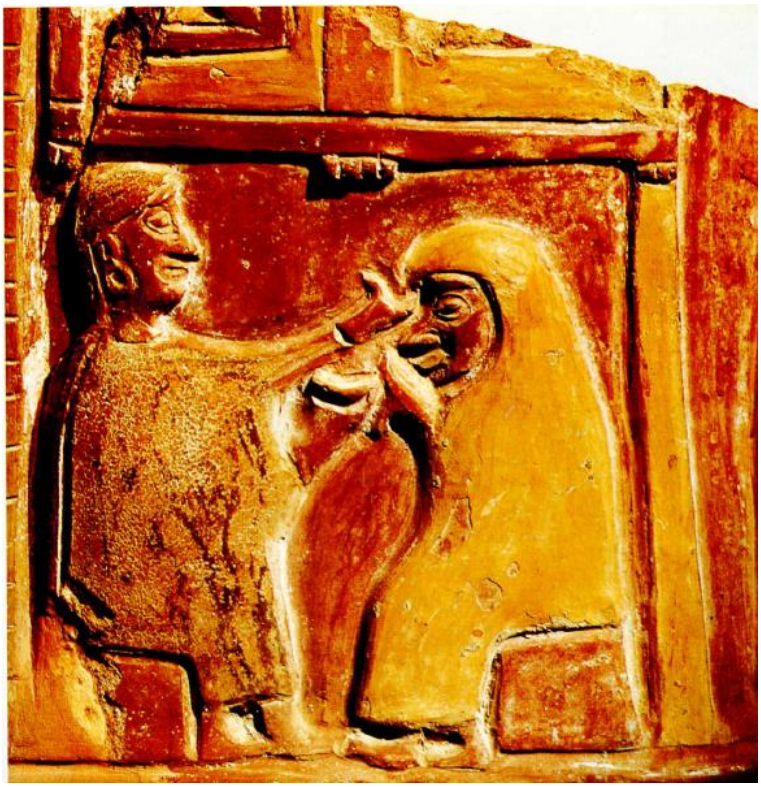
[57] Prosesyon: "Kutsal Alay" anlamına gelmektedir. Bir nevi geçit ayini veya kutsal geçit ayinidir.

[58] Sundurma: Yağmur ve güneş gibi etkenleri engellemek amacı ile evlerin giriş kapısı üzerine yapılmış olan üç tarafı açık ve üzeri bir çatı ile örtülmüş mekâna verilen ad. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 285.)

[59] Muhibe Darga, *a.g.e.,* s.56.

olan bir kutsal olay ve kutsal sahneler söz konusudur. Bitik amforasındaki form ve süsleme burada da geçerlidir. Kompozisyondaki tasvirlenmiş olan erkek figürler ince bir vücuda ve uzun bacaklara sahiptir. Yürür halde betimlenen bu erkek figürlerin bazıları profilden işlenirken gözleri aksine cepheden işlenmiştir. Daha ayrıntılı bakmak gerekirse dönemin özelliği olan güçlü baldırlar, belirgin bir burun, geriye doğru çekilmiş bir ağız/çene ve dizleri belirginleştirmek adına diz kısmındaki küçük daireler erkek figürlerin tasvirindeki ortak özelliklerindendir.

Kadın figürler ise tamamen profilden betimlenmişlerdir. Yine aynı şekilde frizleri ayıran bantların ince çizgileri, yukarı bakan sivri uçlu ayakkabılar siyah renginde gösterilirken, figürlerin giysilerinde krem rengi hakimdir. Ancak figürlerin teni ve eşyalar amforanın kendi rengi olan et kırmızısı veya toprak kırmızısı rengindedir.

Resim 26: Bitik Höyük'te bulunan amforanın üzerindeki kutsal evlenme sahnesi.[60]

[60] Resim 26: Erişim (24.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Amforalardaki bu betimlemelere, figürlerin işlenişine, kabartmadaki kompozisyon bütünlüğü ve konulara dikkatle bakıldığında Keramik ustalarının bu kabartmadaki biçimin Mısırlılardan etkilenerek işlediklerini görmek mümkün. Özellikle kült bir kutsal tören/olay/evlilik sahnelerindeki betimlemeler Mısır sanatını anımsatmaktadır.

Rölyefli kaplarda kompozisyon olarak genel kutsal bir tören, olay, evlenme veya stilize bitkisel motiflerle birlikte hayvan motifleri ve kurban kültü de işlenmiştir. Bakıldığında bu dönemde yapılan figür, motif vb. kompozisyon içeriklerinin zamanla gelişen "Hitit İkonografisi" alanına temel olduğu görülmektedir. Dönemin bir diğer önemli denilecek unsuru ise renk konusudur. Kullanılan renklerin nerede kullanılacağına dair olan kesin bir kuralı olduğunu da örneklerde görmek mümkündür. Örnek vermek gerekirse kıyafetler ve ayakkabılarda krem rengi kullanılmasını göstermek doğrudur. Form olarak da en çok tercih edilen kül amforalarıdır. Bu vazoların varlığı ve üzerlerindeki bu rölyeflerle birlikte ortaya şöyle bir düşünce çıkmaktadır: Kaplara rölyeflerin yapılması ve bu dönemde rölyef sanatına dair izlerin oluşu.

Dönemin kullanılan rölyefli amforalarında sadece insan figürleri kullanılmamaktaydı. Hayvan motiflerinin de yoğunlukla kullanıldığı ortaya çıkan eserlerin ışığında görülmektedir. Baş yapıtlardan biri olarak kabul edilen Eskiyapar vazosu da bu duruma gösterilebilecek en iyi örneklerden bir tanesidir. Hititlerde Fırtına Tanrısı ile eşleşen ve onun atribüsü[61] olarak kabul edilen boğa motifleri burada da kendini göstermektedir. Eskiyapar'da ortaya çıkan vazoda kabartma olarak boğa motifleri kullanılmıştır. Ancak burada ilgi çeken motifler ya da boğa değildir. Boğa başlarının plastik olmasıdır. Bunun gibi birçok plastik figürlü süslemeli olan kaplar Anadolu'da Kanis-Karum II döneminden itibaren varlığını göstermiştir.

[61] Atribü: Antik heykellerde hangi tanrı ve tanrıçaya ait olduğunu bilebilmek ve anlamak için atfedilmiş hayvan, giysi veya aksesuarların tümüne verilen ad. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 39.)

Daha bu dönemde bile bezeme konusunda ustalık ve zenginliğini gösteren Hititlerin özellikle rölyefli Keramik sanatında kendini bu denli belli etmesi ve sonradan devam edecek olan Hitit sanatına öncülük etmesi son derece ilgi çekici bir durumdur. Kendilerini tek bir bezeme türü sınırlandırmakla kalmamışlar ve konu çeşitliliği de göstermişlerdir.

Kültür olarak çevre kültürlerden de yararlanılmış ve kendileri de yeni unsurlar katarak Hitit Keramik sanatına yeni bir başlangıç yapmışlardır. Mısır, Mezopotamya ve Anadolu kültürleri ile birlikte kendileri de yenilikler katarak bu durumun başlamasına olanak sağlamışlardır. Gerek figürlerin tasviri gerek ise renklerin kullanımı konusunda kesin ve ortak işlenmeler söz konusu olmak ile birlikte bunu ileride devam edecek olan Hitit Keramik ustalarına aktaracak şekilde belirli bir hususta yapmışlardır.

2.2.5. Eski Krallık Çağında Mühürcülük / Gliptik Sanatı

Hitit sanatında önemli bir yere sahip olan Gliptik sanatı, Hitit sanatında önemli bölümlerden biridir. Yasal olmayan bir şekilde Türkiye'den zorla alınmış olan bu gliptiklere bakıldığında oldukça zengin malzemelerden yapıldığını görmek mümkündür. Bu gliptik yani mühür köken olarak Arapçadır ve kelime anlamı "Üzerinde isim, işaret, simge kazınmış olmakla birlikte yetki ve mülkiyet niteliği taşıyan mektup vb. kağıtlara basılarak günümüzde imza yerine geçen çeşitli taş ve madenlerden yapılmış olan bir gereçtir." olarak geçmektedir. Mühür aynı zamanda üzerinde duaların olduğu ve koruyucu olduğuna inanılan bir gereçtir. Gliptik ise kelime kökeni olarak Yunancadan gelmekte ve "taş ve metal üzerine kazılmış figürlerin işlenmesi sanatı" anlamındadır.

Mühürler, arkeoloji alanında ortaya çıkan eserlerin ve bilgilerin ışığında öğrenildiğine göre üç alanda kullanılmaktaydı:

1. Baskı veya herhangi bir amaç için matris[62] ile birlikte yapılan ve bunu yumuşak bir madde üzerinde damga olarak kullanmak. Bu bir mühür baskısı olarak da bilinmektedir.

2. Yine aynı şekilde damga veya baskı olarak kullanım durumu. Keza her dönem farklı bir malzeme üzerinde kullanılırdır. Altın, kurşun, gümüş tabletler üzerinde mühür baskıları bulunurken balmumu, kil veya lâk[63] üzerinde de baskılı damgalar bulunmaktadır. Baskı damgaların bulunduğu eşyalar genelde belgelere veya mektuplara uygulanmaktaydı.

3. Mühür matrisi olarak yine aynı şekilde yumuşak maddelere baskı yapılmaktadır. Ancak dinsel bir nitelik taşıyan mühürler bu alana dahil değildir. [64]

Mühürlerin malzeme olarak taştan yapıldığı görülmektedir. Hititler de aynı şekilde farklı taş türlerinden mühür yapmaktaydılar. Taş türlerine örnek göstermek gerekirse hematit, serpatin, diorit, alabaster ve steastiti tercih edilirken değerli madenlere örnek de pişmiş toprak, kemik olduğu söylemek mümkündür.

Anadolu ve Hitit uygarlığında mührün kullanım alanı genelde nesne/malın sahibinin belirtilmesi, ihlalini korumak ve o malın içeriği, değeri, kalitesini belirlemektir. Ancak pek tabii belgelerin, mektupların ya da büyük önem arz eden her türden kağıtların üzerinde imza niteliği taşıyacak olan mühür de kullanılmak zorundaydı. Bir antlaşma dahil.

Eski Hitit Dönemi mühür sanatının en erken örneklerinden bir olan silindir mühür “Tyskiewiecz Mührü” Boston Güzel Sanatlar Müzesi’nde bulunmaktadır. 5,8x2,2 cm ebatlarındadır (Bkz. Resim 27). Mühürdeki kompozisyon üst tarafında

[62] Matris: Pişmiş topraktan ya da alçıdan yapılmış olan bir tür kalıp.
[63] Lâk: Baskı yüzeyine uygulanan bir tekniktir. Objenin daha parlak ve dayanıklı olmasını sağlamaktadır. Bu sayede darbelere, toza, suya ve çizilmeye karşı dayanıklıdır. Parlaklığı bozulmaz.
[64] Muhibe Darga, *a.g.e.,* s.70.

giyoş[65] bant, alt tarafında ise çift sarmal bant bulunmaktadır. Tema olarak dinsel yani mitolojik bir konu seçilmiş. Kompozisyonda bulunan üç tanrı tasviri dikkat çekmektedir. Güneş Tanrısı, Fırtına Tanrısı ve Ay Tanrısıdır. Bunlar ortada bulunmaktadır. İkinci sırada ise Suların Tanrısı ve Çıplak Tanrıça yer almaktadır. Yerde düşmüş insan figürleri, gaga ağızlı testiler, amforalar, koç veya boğa başları, hayvan motifleri ve hareket halindeki Fırtına Tanrısı kompozisyonun içinde yer almaktadır. Bu silindir mühür sonraki Hitit üslubunun karakteristik özelliğini taşımakta ve öncülük etmektedir. Bu mührün yuvarlak olan kısmında bir insan figürünün başı ve onu çevreleyen beş hayvan başı motifinin yanında piktogram[66] olduğu varsayılan iki şekil bulunmakta. Mührün kendisi hematit taşından yontularak yapılmıştır. Mühür büyük ihtimalle dönemin başındaki kişilerden birine ait.

Resim 27: Tyskiewiecz Mührü görünümü.[67]

[65] Giyoş: Örgü veya saç örgüsü şeklinde süslemelere verilen ad.

[66] Piktogram: Latince kökenli bir kelimedir. Pictus ve gram sözcüklerinden gelmektedir. Kelime anlamı ise yazısı olmayan semboller ve resimlerdir. Bir nesne veya anlamı simgeleyen işaret ve sembollerdirler.

[67] Resim 27: Erişim (24.04.2022): https://collections.mfa.org/objects/186675/stampcylinder-seal-the-tyszkiewicz-seal?ctx=7f03dbac-2c64-4bdc-96d2-6d0a6b9fb71d&idx=7

Bir diğer mühür türü olan Çekiç başlı mühürlerin, silindir mühürlerden farklı olarak işlenmiş olan sahnelerin bir devamlılığı yoktur. Hematit taşından yapılmış olan "Tarsus mührü" bu duruma en iyi örneklerden biridir (Bkz. Resim 28). Ashmoleon Müzesi'nde bulunan Tarsus Mührü beş yüze sahiptir. Mühür kısmı karedir ve giyoş bant ile çevrilidir. Sahnede oturur halde tasvirlenen bir tanrıça ve ona tapınan kısa giyinimli rahip/kral işlenmiştir. Mührün kalan dört yüzünde de tanrılar, tanrıçalar, tapınan insanlar ve libasyon yapmakta olan uzun giysili bir jen[68] işlenmiştir. Hitit üslubu söz konusudur. Yani tanrıların uzun giysisi, yukarı doğru ucu kalkan sivri uçlu ayakkabılar, sivri boynuzlu başlıklar, HH işaretlerinin yoğunluğu, libasyonda kullanılan libasyon testisi ve piktogram bu üsluba ve biçeme karakteristik özellik olarak girmektedir.

Resim 28: Tarsus Mührü görünümü.[69]

[68] Jen: Kartal başlı karmaşık figürlere verilen ad.

[69] Resim 28: Erişim (25.04.2022): https://tr.pinterest.com/pin/AX4RtRHJl6lWmeFXqG3mHZUDl9a1e4hkYvW719xFGXo92cIJCpoWPm0/

Profilden işlenmiş olan figürlerin biri cepheden işlenmiştir. Kült törenleri mührün her yüzünde farklı evreleri ile işlenmiştir. Çekiç başlı mühürler hakkında bilinen diğer iki bilgi ise amulet[70] olarak taşınması ve içlerinden yatay halde bir delik geçiyor olmasıdır. Eski Hitit Krallık Dönemi'nde "Orta Hitit" evresinde kullanıldığı varsayılmaktadır.

Dönemin son evresinde kullanılan bir diğer mühür türü ise yuvarlak kaideli ve sırtı yarım bir küre biçiminde olan mühürlerdir. Bunlar da diğer iki mühür türü gibi hematit, statit veya gümüşten yapılırdı. Çekiç başlı mühürlerde olduğu gibi bunda da yatay br delik bulunmaktadır. Yuvarlak kaideleri çevreleyen giyoş motifler, bitkisel, örgü, çifte örgü ve simgesel motifler ile süslenmiştir. Kült sahnelerden olan libasyon sahnesi, tapınma sahnesi ve kurban sahnelerine diğer mühürlerden farklı olarak pek yer verilmemiştir.

Örnek olarak Boğazköy'deki bulunan mührü göstermek doğru olmaktadır. "Tanplombe- Kil Çamur Kapatma" üzerine uygulanmış olan bu mühür baskısı Büyükkale'de bulunmuştur.[71] Mühür kısmında kült sahne ve av sahnesi aynı bölüme işlenmiştir. Adarasyon yapan kısa mantolu erkek figür, kuş başlı tanrıçanın ve sunağın hemen önündedir. Arkasında ise çömelerek tasvirlenmiş ve elinde kurban taşıyan figür bulunmaktadır. Kült bir adarasyon sahnesi olması yanı sıra bu sahnenin arkasından hemen işlenmiş olan av sahnesi de bu iki sahneyi birleştirmiş niteliktedir. Av sahnesinde ise yayı ile tasvirlenen avcı ve vahşi hayvanlar işlenmiştir. Bu iki sahnenin birlikte kullanımı büyük ihtimalle dinsel içeriğin vurgulanması istediğinden kaynaklı olmaktadır.

[70] Amulet: Kötülükleri def eden ve uğur getirmekle birlikte iyileştirme gücünün de olduğuna inanılan bir tür nazarlık veya muskalara verilen ad. Özel güçlerinin olduğuna inanılmaktadır. İnsan yapımı veyahut doğal halde kullanılmaktadır. Genel kullanım şekli üstte taşınma olsa da bir yerlerde de saklanarak kullanılmaktadır.

[71] Muhibe Darga, a.g.e., s.72. ; Beran, 1967 s.135.

Bu tarz mühürlerde yazı pek ulunmamaktadır. Bunun yerine kime ait olduğu belli olsun diye sahiplerinin mesleği ve memur isimlerini ifade eden belli işaretler işlenmiştir. Yazıcı, çoban vb.

Kral mühürleri bu diğer mühürlere göre daha sadedir. "Tabarna Mühürleri olarak adlandırılan bu mühürlerde bezemelerden çok işaret ve yazılar hakîmdi. Matrislerden çok tabletler ve kil malzeme üzerine baskı haldedirler. Genelde kralın isimleri belirtilmemiştir.

Tabarna mühürlerinde diğer dikkat çekici unsur ise kutsal olarak kabul edilen HH işaretleri yani sağlık ve iyiliği sembolize eden "üçgen", hayatı sembolize eden "fiyonk", güneşi sembolize eden "stilize çiçek" mühürlerde bulunmaktadır. Yazı olarak da çivi yazısı olan Akadca lejant[72] kullanılmıştır.

2.2. Yeni Hitit Krallık Çağı Sanatı

2.2.1. Yeni Hitit Krallık Çağında Mimarlık

M.Ö. 1470/1460-1190 tarihleri arasında bu dönem hüküm sürmüştür. Bu dönemde krallığın devlet haline geçtiği görülmektedir. Bu durum özellikle Tuthaliya II döneminde söz konusudur. Dönemin mimari açıdan eserlerinin yoğunlukla bulunduğu yerler Boğazköy, Alişar, Alaca Höyük ve Maşat Höyük'tedir. Bu dönemdeki Hitit mimari sanat yüksek seviyelere ulaşmış ve mimari sanatının Hitit üslubunu geliştirmiştir.

Yapılan eserlerde görülen klasik Hitit üslubu anıtsal boyutlara kadar gelerek askeri mimarlık açısından kale ve surlarını usta bir teknikle ortaya koymuştur. Öyle ki bu sur sistemleri gelecekte de devam etmiştir. Kendisinden çok sonra olan Yunan, Roma ve Bizans devletlerinde de bu sur tekniği görülmektedir. Bu da bu dönemin

[72] Lejant: Bir para türü olan sikkelerin üzerindeki yazı ve harflerin tümüne verilen ad.

anıtsal mimarlıkta yüksek sanat seviyesinde olduğunu göstermektedir. Yapılarda iri taşlar kullanan Hititler bu alanda en görkemli yapılarını Boğazköy'de inşa etmişlerdir (Bkz. Resim 29).

Resim 29: Boğazköy'de bulunan Büyük Tapınak görünümü.[73]

Hattuşa'daki bu tahkimat sistemleri olan yapının içinde bulunan surlar, kaleler, poternler ve şehir kapıları yine aynı şekilde iri taşlar olarak bilinen kiklopik boyuttaki ocak taşları ile yapılmıştır. Normalde üst tarafı kerpiç yapıdan günümüze hiç kalmamıştır. Bu yapılar Büyükkaya Deresi ve Yazır Deresi sınırındaki bulunan araziye inşa edilmiştir. Poternler de aynı şekilde taşlarla örülmüş İrili ufaklı taşlarla tamamlanmıştır. Böylelikle toprağın kayması önlenmiştir. Poternleri Hitit dilinde sığınma yeri anlamına gelen "šaran(ma)" sözcüğü ile ifade etmiş olmaları dinsel açıdan da önem arz etmesini göstermektedir.

Hitit mimari sanatının plan şemasına bakıldığında belli bir düzen görülmemektedir. Aksine planlarına bakıldığında asimetrik bir düzen söz konusudur. Simetrinin hâkim olduğu tek yer anıtsal mimarinin kapıları ve şehir kapılarıdır. Şehir

[73] Resim 29: Erişim (25.04.2022): https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/bogazkoy03.jpg

kapılarından bahsetmek gerekirse önem arz eden kapılar Sfenksli Kapı, Aslanlı Kapı ve Kral Kapısıdır (Bkz. Resim 30).

Resim 30: Kral Kapısı görünümü.[74]

Bu kapılar, iki kule arasındadırlar. Bu kapıya doğru giden dışarıda kalan bir avlu ve kapı geçitleri bulunmaktadır. Bunlar dikdörtgen veya sivri kemer olan yapılmıştır. Bulunan yazıtlardan öğrenilen bilgilere göre kapının kanat kısımları tahta ve tunç levhalar ile pekiştirilmiştir.[75]

Kapılarda yontma ve kabartma tekniği ile tılsımlı şekiller yazılar bulunmaktadır. Kötülüğü kovmak amacı ile yapılmıştır. Hitit mimarisindeki asimetrik plan şeması aynı şekilde "Kral Kalesi" için de geçerlidir. Burada yapılar, odalar vs. birbirlerine galeriler yolu ile bağlanmaktadır. Yapıların içerisinden dinsellik taşıyan

[74] Resim 30: Erişim (25.04.2022): https://kulturenvanteri.com/yer/hattusa-kral-kapisi/#16/40.009255/34.622608

[75] Muhibe Darga, *a.g.e.*, s.84.

izler bulunmaktadır. Adaklar, kültler ve dinsel törenler için kullanıldığı düşünülen eşyaların çıktığı da göz önünde alınınca bu doğru bir varsayımdır.

Dinsel yapılarına bakıldığında tapınakların aydınlık bir şekilde inşa edildiği görülmektedir. Asimetrik olan anıtsal yapıların etrafına odalar eklenmiş ve ortada bulunan ana kısım giriş kısmıdır. Buralar simetrik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yapılarda üstü açık olan avlunun bir köşesinde tanrı heykeli olan oda bulunmaktadır. Buna "aditon"[76] denmektedir. Bu odalardaki aydınlığın sebebi ise Tanrının evine ışık girer anlayışı ve inancından kaynaklıdır. Çok eski bir gelenek olarak kabul edilen bu inanışı Hititler ilk defa gerçekleştirmekle birlikte açık havada dinsel törenler de gerçekleştirirlerdi. Bu odalarda ışığın iyice girmesi için alçak pencereler bulunmaktadır. Bilindiği gibi Hititler mimari sanatlarında sütun yerine ağaç veya taş direkler kullanırlardı.

Yine mimari açıdan kendini en çok gösteren Hattuşa'da dinsel mimari de en görkemli yapılara sahiptir. Örnek olarak Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçasının evi olarak kabul edilen Büyük Tapınak gösterilebilir. İki aditona sahip bu yapı kalker taşlarla yapılmıştır. Ek olarak granit de kullanılmıştır. Kutsal olan odalar kuzey tarafa yerleştirilmiş ve tapınağı diğer yerlerden sınırlandıran ve ayıran duvar "temenos duvarı"[77] vardır. Bu duvar kutsal alanı sınırlayan duvar olarak bilinmektedir.

[76] Aditon: Daha çok eski Roma ve Yunan döneminde var olan tapınaklarda bulunan gizli odalara verilen ad. Bu odalarda sadece din insanlarından olan rahip ve rahibeler bulunabilirdi. Diğer herkese yasak bir bölümdür. Apsisin arka kısmında ya da altında yer alır. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 15.)

[77] Temenos: İslami yapılar dışında duvarla ayıran, sınırlandıran ve çevreleyen bütün kutsal alan olan bölgelere verilen ad. (Metin Sözen, *a.g.e.,* s. 298.)

2.2.2. Yeni Hitit Çağında Heykel Sanatı

Dönemin heykel sanatı incelendiğinde iki gruba ayrıldığı gözlenmektedir. İlki mimarlık sanatında kullanılan heykeller, ikincisi ise kayalara oyularak yapılmış olan rölyeflerdir. Kült tekneleri olarak bilinen diğer bir tür heykeller de bulunmaktadır. Bu heykeller dikdörtgen planda inşa edilmiş su depolarındaki dar cephelerinde bulunmaktadır. Genelde aslan ve boğa başları olarak görülmektedir.[78]

Hitit metinlerinde heykel ustaları için Akaddaca olarak yazılmış olan "esi/eru" kelimesi kullanılmıştır. Dönemde saray heykel ustaları genelde yabancı veya Babilli sanatçıları kullanılmıştır. Yapılmış olan heykeller tanrı/tanrıça ve kral/kraliçe heykelleridir. Ancak tanrısal heykellerin günümüze pek kalmadığı görülmektedir. Savaş döneminde yapılmış olan yağmalardan kaynaklıdır. Tanrı heykellerinin ayrımını ise onların atribülerinden yapmak mümkündür. Kralların heykel ayrımını ise kral başlığından anlamak mümkündür. Kolat biçiminde olan başlıklarına bakıldığında bu ayrım görülmektedir.

Yazılıkaya'daki tanrı heykellerinde iki parçalı kısa ve kalın kemerle tamamlanan tunika denilen elbise ile betimlenmiştir (Bkz. Resim 31). Ayakkabı olarak da Hitit sanatında hep görülen ve kullanılan ucu yukarı kalkık sivri uçlu ayakkabı ile gösterilmiştir. Bu ayakkabılara "Hattili deri ayakkabı" denmektedir. Tanrıça heykellerinde kıyafet olarak uzun bir elbise ve konik biçimli başlık kullanılmıştır. Ayakkabılar yine aynı şekilde sivri uçlu ayakkabılardır. Tanrılardan farklı olarak baştan aşağıya bir örtü kullanmaktadırlar. Aksesuarları olarak tercih edilen halka küpeyi ise kral, kraliçe, tanrı ve tanrıça da takmaktadırlar. Hititlere olan özgün bu betimlemeler dönemin ikonografik ögeleridir.

[78] Muhibe Darga, a.g.e., s. 94.

Resim 31: Yazılıkaya'daki Tanrı Şarumma ve IV. Tuthaliya betimlemesi.[79]

Bu döneme özgü olan şehir kapılardaki taş heykeller aslan ve sfenks betimlemeleridir. İnanışa göre bu betimlemelerin şehri koruduğu söylenmektedir. Başkent olan Hattuşa'da bu kapılar önemli yer etmektedir. "Aslanlı Kapı" olarak bilinen bu kapılardaki aslan motiflerinin baş kısımları oldukça ayrıntılı betimlenmektedir (Bkz. Resim 32). Dilleri dışarı sarkık ve açık olarak betimlenmiş ağızları sanki saldırıyor gibi bir izlenim vermektedir. Başları heykelin bir kısmını oluşturmak ile birlikte gözlerde kakma tekniği kullanıldığı görülmektedir. Adeleler belirgin ve yeleler de aynı şekilde çizik bezek olarak bilinen "incisé" tekniği kullanılmıştır. Aslanın kulakları bu döneme özgü bir betimleme olarak kabul edilen

[79] Resim 31: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Yazilikaya_B_Thudalija.jpg

yuvarlak veya kalp şeklindedir. Bedenleri karakteristik özellikler taşımaktadır. Örnek vermek gerekirse kuyrukları dik ve gergin olarak betimlenmiştir.

Resim 32: Aslanlı Kapı'nın görünümü.[80]

Bu durum sfenkslerde de görülmektedir. Ancak sfenkslerde farklı betimlemeler de bulunmaktadır. Aslan betimlemelerinden farklı olarak baş kısmı daha büyüktür. Bedenlerine göre daha büyük kalmaktadır. Yerkapı sfenkslerinin, en ünlü ve en önemli sfenks kapıları olduğu görülmektedir (Bkz. Resim 33). Sfenksler, aslanlardan farklı olarak bedenleri bağımsız şekilde dışarıya doğrudur. Pek fazla detaya gidilmemiştir. Ayaklar ise beş parmaklı bir aslan pençesi biçimdedir. Kanatları bulunan bu sfenkslerinin kanatlarının birinde HH yazısı ve prensin adı vardır. Başları yine aslan başı ile aynı tekniği taşımaktadır. Kadın başı olarak yapılmış olan başta yanaklar dolgun, kaşlar gür ve saçları göğse kadar inmektedir. Burunları ise kartal

[80] Resim 32: Erişim (25.04.2022): https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/bogazkoy34.jpg

burnu biçimindedir. Hator saç şekli kullanılmıştır. Yüzlerde ise “arkaik gülümseme” olarak bilinen yukarı hafifçe kıvrılmış olan ince dudaklar betimlenmiştir.

Resim 33: Sfenksli Kapı görünümü.[81]

Taş heykeller/heykelciklerde önemli olarak kabul edilen tanrıça heykelciği görülmektedir. N. Schimmel Koleksiyonunda da görülen bu heykelcik “Güneş Tanrıçası” heykelciğidir (Bkz. Resim 34). Kucağında bir çocuk bulunmaktadır. Oturarak betimlenen heykelcik altından yapılmıştır. Hâle biçimindeki diskus başlığı olan bu heykelcikteki başlıkta “hanım” ve “Büyük Kraliçe” anlamına gelen resim yazısı bulunmaktadır. Kucağındaki çıplak çocuğun kızı olan Mezulla olduğu bilinmektedir. Bu başlıkları tanrıçaların taktığı gibi kraliçeler de kullanıyordu. Bu başlık tipi Hitit heykel sanatının öncüleri olarak kabul edilmektedir.

[81] Resim 33: Erişim (25.04.2022): https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/bogazkoy46.jpg

Resim 34: Güneş Tanrıçası Hepat ve kızı Tanrıça Mezulla heykelciğine bir örnek.[82]

Maden sanatında ise heykel sanatında daha çok Eski Hitit Çağı izleri bulunmaktadır. Günümüze pek kalamayan bu heykelciklerin 3 cm boyutları genel olarak görülmektedir. Bu heykeller kıyafetlerde taşınması için yani amulet gibi taşınması için arkalarında birer halka ile yapılmaktadır. Tanrıların atribüleri de yapılırdı. Örnek vermek gerekirse ufak boğa heykelcikleri. Maden olarak sadece altın kullanılmazdı. Bronz heykelcikler de görülmektedir. Hititlere özgün olan yeni teknik kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Beden bir kalıba dökülürken kollar veya bacaklar sonradan eklenirdi bu teknikte. Örnek olarak Lazkiye heykelciği gösterilmektedir. 16,7 cm ebatlarında olan bu heykelcikte figür yürür halde betimlenmiştir (Bkz. Resim 35). Etek giyen figürde konçlu ayakkabı kullanılmıştır. Burada da aynı şekilde hafif gülümseme hâli bulunmaktadır. Tipik Hitit üsluplarından olan kakma gözler burada da kullanılmaktadır.

[82] Resim 34: Erişim (25.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Resim 35: Lazkiye heykelciği önden görünümü.[83]

2.2.3. Yeni Hitit Çağında Mühürcülük / Gliptik Sanatı

Önceki dönemden farklı olarak bu dönemde halktan kişilerin de mühürleri bulunmaktadır. Bu dönemde yeni motifler kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak damga mühürler kullanılmıştır. Dönemin kral ve kraliçelere ait mühürleri pek fazla bulunmamıştır. Bunların varlığını tabletlerden öğrenmek mümkündür. Kral ve kraliçe mühürleri yine önceki dönemde olduğu gibi değerli madenlerden yapılmaktaydı. Yine

[83] Resim 34: Erişim (25.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

aynı şekilde HH işaretleri, unvanlar, simgeler veya isimler yer almaktaydı. Değerli maden olarak bronz, gümüş, altın ve demir tercih edilirdi. Ayrıca bu madenlerin tılsım olarak güçleri olduğu kabul edilirdi. Buna örnek olarak Borowski koleksiyonunda bulunan yüzük mühürleri göstermek mümkündür (Bkz. Resim 36). Gümüş ve bronzdan yapılmış olan bu yüzükler dönemin mühürcülük anlayışı hakkında bilgi vermektedir.

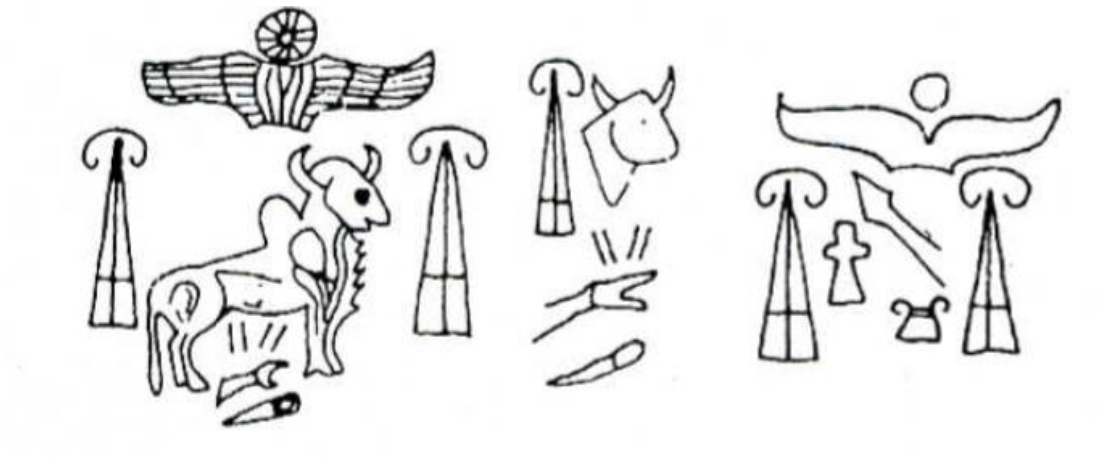
Resim 35: Borowski koleksiyonu mühürlerine bir örnek.[84]

Dönemin farklı mühürlerinden olan "aedicula" mühür tipi kralların kullandığı mühür tiplerinden biri olarak bilinmektedir. Önceki dönemde var olan rosas yerine kanatlı güneş kursu kullanılmış. Alt tarafında HH işaretleri, kral ismi ve bunların iki yanına Büyük kral işaretleri bulunmaktadır. Çemberlerle mührün ayrılmış olan dış kısmında hangi krala ait ise onun ismi ve onun soyağacı çivi yazısı ile gösterilmiştir. Mutavalli mühürlerinde farklı olarak güneş kursu bulunmamakta ve bunun yerine koruyucu tanrı figürü bulunmaktadır (Bkz. Resim 37). Bu durum da kralların dinine bağlı olduklarını ve onların güçlerini temsil etmektedir.

Bir diğer farklı mühürler de Hitit kraliçelerine ait mühürlerdir. Yine aynı şekilde burada da güneş kursu dikkat çekmektedir. Bu güneş kursları bir nevi arma niteliği taşımaktadır. Hüküm sürmekte olan kral ve kraliçelerin unvanı olarak

[84] Resim 35: Erişim (25.04.2022): https://tr.pinterest.com/pin/80924124534306362/

kullanmakta olduğu varsayılmaktadır. Kraliçenin unvanı, HH işaretleri ile volütler ve kadın başı dikkat çekmektedir. Kraliçenin isminin işaretleri orta kısımda bulunmakta ve yukarıdan aşağıya doğru yazılmış olduğu görülmektedir.

Resim 37: Mutavalli mühür baskısına bir örnek.[85]

Halka ait insanların mühürlerine bakıldığında kullanılan malzemeler basit taşlardan mercek şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu mühürlerin yüzlerinde bazen bir tarafında erkek ismi bir tarafında ise kadın ismi görülmektedir. Sadece kadın isimlerinin bulunduğu mühürler yüzük biçiminde olmak ile birlikte Hitit döneminde kadın yerinin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Damga veya silindir mühürlerde de kadın isimlerinin bulunması buna örnektir. Halka ait bu mühürlerin yüzlerindeki motifler kral ve kraliçe mühürlerindeki motiflerden farklıdır. Bezeklerden bir çember ile çevrelenen mühürlerde bezek için örgü motifleri, ip motifi, zikzak motifleri, HH işaretler, üçgenler, beş kollu yıldız motifleri kullanılmıştır. Hayvan motifleri, dinsel motifler, kutsal bitki ve hayvanlar ve mitolojik ögelere de yer verilmiştir.

[85] Resim 36: Erişim (25.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

2.2.4. Yeni Hitit Çağında Keramik Sanatı

Dönemin Keramik sanatında önceki döneme göre kalite konusunda gerileme görülmektedir. Mat ve toprak rengi olan keramiklerde beyaz rengine yakın açık tonlarda zemin kullanılmıştır. Toprak rengi ve krem rengin hâkim olduğu tonlar kullanılmıştır. Boyalı keramikler de görülmektedir. Bu boyalı kısımlar genelde geometrik motiflerin hâkim olduğu kaplarda boyun ve omuz kısımlardır ve renk olarak da kırmızı, koyu kırmızı ve kahverengi olduğu çıkan buluntular ışığında anlaşılmıştır (Bkz. Resim 38).

Resim 38: Boğazköy'de bulunan kült testilerine bir örnek.[86]

[86] Resim 37: Erişim (25.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

Kap formları olarak yine aynı şekilde önceki dönemdeki formlar kullanılmıştır. Günlük kullanım için çaydanlık, geniş ağızlı kaplar, dikey kulplular, çanak ve tabaklar tercih edilmiştir. Önceki dönemden farklı olarak gaga ağızlı kaplar daha ince biçimdedir. Kalite olarak bozulmaya kaplar ise matara biçimli ve kol biçimli olan kaplardır (Bkz. Resim 39).

Resim 39: Boğazköy'de bulunan uzun boylu testilere bir örnek.[87]

Önceki dönemden farklı olarak yeni form olan silindirik gövdeye sahip, yumurta dipli ve tek kulpu bulunan fincanlar görülmektedir. Adak amacı için kullanılan küçük çanak ve testicikler varlığını göstermektedir. Yukarıda bahsedilen

[87] Resim 38: Erişim (25.04.2022): Muhibe Darga, Hitit Sanatı, Akbank Kültür Ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1992.

boyalı keramikler günlük kullanımdaki kaplarda bulunmamaktadır. Ancak hayvan formlu kaplarda boyaların varlığı görülmektedir.

Adak kaplarına bakıldığında mat olduğu görülmektedir. Fincan formlarında kırmızı renk kullanılmış ve deve tüyü astarı ile açkılama dikkat çekmektedir. Yuvarlak gövdenin bulunduğu bu kaplar yüksek kulpa ve sivri dibe sahiptir. Alaca Höyük ve Boğazköy'de bulunan kapların aynısı olan yuvarlak ağızlı bu kapların ağızlarını kapatan HH işaretlerinin olduğu bulla'lar görülmektedir. Maşat Höyük'te en önemlilerden olan bu adak kapları kaba hamurlu olmak ile birlikte ince ve uzun gövdelidir. Bu kapların tarihlerinin bilinmesi Hitit Keramik sanatının tarihlendirilmesi hususunda oldukça önemlidir.

Rölyefli kaplara bakıldığında önceki döneme farklılıklar görülmektedir. Kaplar astar olarak boyalı ve açkılı olmakla birlikte burada frizler ve kalın şeritler bulunmamaktadır. Kült sahnelere pek fazla yer verilmemiştir. Hayvanların bulunduğu sahneler, av sahneleri ve hayvan figürleri işlenmiştir. Kutsal törenlerde kullanılan amforalardaki rölyefler önceki dönemden farklı olarak kabın omuz ve karın kısmında görülmektedir. Örnek olarak Boğazköy'de bulunan bir testide kabartma olarak hilal bulunmaktadır.

III. BÖLÜM

3. HİTİTLERDE TANRIÇA KÜLTÜ VE KADININ YERİ

3. 1. Hitit Toplumunda Kadının Yeri

Hititlerde kadının yerinin ne denli önemli olduğunu toplumun anaerkil bir sistem ile yönetildiğinden anlamak mümkündür. Hititlerde bulunan Ana Tanrıça kültü ve bunun kadın ile arasındaki bağı da kanıt niteliğindedir. Kadının doğurganlığı ve soyun devamını sağlar olmaları da kadına verilen değer için önemli bir durumdur. Özellikle Hitit yasalarında kadına verilen değer görülmektedir. Gebe bir kadının çocuğunun düşürülmesine neden olmak büyük bir suçtu. Kaç aylık hamile olması da bunu etkiler biçimdeydi. Zaman ne kadar artarsa verilen ceza da bir o kadar büyük olurdu. Boşanma sonucu kadının hakları oldukça fazla idi. Duruma göre çocuk kadında kalabiliyordu. Aynı şekilde boşanma ve dul kalma sonucu çeyiz kadında kalabiliyordu. Miras hakkına sahip olma Hitit yasalarında kadından yana idi. Kadın köle bile olsa muhakkak çocuklardan en az biri kadında olabiliyordu. Üstelik erkek evlilik esnasında kadının aile ile de yaşayabilirdi.

Yasalara bakıldığında erkek ve kadın eşitliği söz konusudur. Öyle ki nişan bozulmalarında eğer erkek tarafından bozulmuş ise verilen parayı geri alamazlardı. Ancak kadın tarafından kaynaklı ise iki katı para ödemek zorunda ve ödeyemez ise tekrar evlenme hakkından feragat etmek zorunda idi. O dönem için eşitlik anlayışı bu şekildeydi. Dengelemek adına verilen bir diğer hak ise kadının boşanma hakkı idi. İstediği zaman boşanabilirdi. Kadına yapılan tecavüz durumunda kadının hakları korunmaktaydı. Kadını küçük düşüren bu gibi durumlarda bunu yapan kişi toplumdan dışlanarak cezalandırılırdı. Genel olarak yasalara göre kadın korunur ve hakları gözetilirdi.

Kadının yerine önem verildiğine dair bir diğer durum ise tapınaklarda görev alan başrahibe olan kraliçedir. Kraliçenin Hitit toplumunda yeri önemlidir. İnsanlığın annesi olarak sayılmaktadır. Diğer toplumlarda kraliçe “ay” olarak kabul edilirken

Hititlerde “güneş” olarak kabul edilmektedir. Kral, başrahip olurken, kraliçe başrahibe olmaktadır. Tanrılara yapılan dualar ve ritüellerde yer alan kraliçe önemli bayram ve törenleri kendisi düzenler ve yönetirdi. Politikada da yer alan kraliçe özgür bir kadın olarak kabul görürdü. Öyle ki doğan çocuklardan erkek olmasa bile kraliyet soyu kraliçeden yani kadından da devam edilebilirdi. Yapılan anlaşmalarda da söz hakkında sahipti. Anlaşmalarda ona ait mührü de bulunmaktadır. Kral harici ikinci bir güç olmaktadır. Hükümler verebilir ve dış-iç politikaya karışma hakkına da sahipti. Kraliçenin kendisine ait özel mühürlerine Tawanna mührü denmekte ve yukarıda bahsedildiği bu mührü siyasette de kullanabilirdi. Politikaya olan yardımları sadece kendi halkında kraliçe olarak değil aynı zamanda başka ülkelere gelin giderek de Hitit halkının refahı ve mutluluğu için de görev almışlardır. Gelin giderek karşılıklı olarak dostluk sağlamışlardır.

Dönemin kadın görevlileri genelde tapınak rahibeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Her tanrıçanın kendine ait rahibeleri bulunmaktaydı. Yapılan ritüel, dualar ve ayinlerde yer almaktadır. Dans ederler, kurban sunumlarında bulunurlar ve onlara ilahi okurlardı. El çırparak şarkılara eşlik ederler ve şarkılar söylerlerdi. Hattice şarkılar söyledikleri görülmektedir. Tanrı ve tanrıçalara karşı görevlerini yerine getirirlerdi.

Bazı kadın görevliler kehanet ve rüyalarla ilgilenirlerdi. Gördükleri önemli rüyaları bildirir ve yorumlarlardı. Bu Hitit halkı ve devleti için büyük önem arz ederdi. Bu kehanet ve rüyalara göre hareket ederlerdi. Çünkü bunların tanrı ve tanrıçalar tarafından yollanan mesaj ve uyarı olduklarına inanırlardı. Genelde bu kişiler kâhin olurdu ve bayram ve dini ritüellerde yer alarak yapılması istenen durumları yerine getirmeye yardım ederlerdi. Bu kadın görevliler sadece kendi gördüklerini yorumlamazlardı. Kral ve kraliçenin rüyalarını da yorumlayarak yollanan mesaj ve uyarılar anlatılırdı.

Ritüellerde sadece dans ve şarkı görevlerinde yer alma sınırı yoktur. Tanrıları onurlandırmak adına müzik aletleri de çalmaktaydılar. Ekmek taşırlar, parçalarlar,

kıyafet parçalanması, reverans yapılması, su kültünde görev almak, tanrı adına onu hoş tutmak, eğlendirmek ve sunumlarda bulunma görevinde de bulunurlardı. Aynı zamanda tanrıların öfkesini yatıştırma görevinde de yer alırlardı.

Büyücü kadınları da bulunmaktadır. Kara büyünün yasak olduğu Hititlerde ak büyü yapılırdı. Hastalıkların iyileştirilmesi, kötülükleri def etme ve arınma büyülerinde görev alırlardı. Ölülerin yer altına gitmesinde sorun yaşamaması ve iyi bir yere gitmesi için de dualar ederdi.

Genel olarak kadının yeri bu toplumda oldukça önemliydi. Yasalarda da bu durum belirtilmiştir. Din, politika ve sosyal yaşamda yeri değiştirilemez ve aksi söylenemez bir şekilde önem arz ederdi.

3. 2. Tanrıça ve Tanrıça Kültü Nedir?

Tanrıça Kültünü anlamak için öncelikle tanrıçanın ne demek olduğunu bilmek gerekmektedir. **Politeist**[88] dinlerde var olan tanrıça doğaüstü güçlere sahip olan ilahi varlıklardır. Dişi varlık olan tanrıça soyuttur. Genel olarak **pantheona**[89] mensup bir ilahi varlıktır ve aynı zamanda tanrıçaya inanmak **paganizmde** yaygındır. Anadolu tanrıça kültü özellikle de Ana Tanrıça kültü oldukça yaygındır. Anadolu'da en çok bilinen ana tanrıça kültü **"Kybele"**[90] olarak bilinmektedir (Bkz. Resim 40).

Anaerkil toplumun yaygın olduğu Anadolu medeniyetlerinde Tanrıça önemli yere sahiptir. Bu durum da kadının yerinin ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

[88] Politesit: Çok tanrılı dinlere denmektedir. Çoktanrıcılık. Antik dönemlerdeki inanç sistemlerinde görülmektedir. Yunanca'dan gelmektedir.

[89] Pantheon: Mitolojinin veya dinin mensubu olan tüm tanrılara denmektedir. Politeist inançta bu durum görülmektedir.

[90] Kybele: Kibele ve Kybele olarak anılan Anadolu'nun bilinen en eski ve en bilinen Ana Tanrıçası. Tanrıların Anası anlamına gelen Magna Mater ismi ile de anılırdı.

Toprak ile özdeşen kadın Anadolu'da **anaerkilliğe**[91] yol açmıştır. Kadın bereketi, bolluğu ve doğurganlığı simgelediği için toprak ile simgelenmiştir.

Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü olarak akla ilk gelen isim Kybele olduğunu söylemek mümkündür. Toprak ana olarak kabul edildiğinden dolayı anaerkillik hakimdir. Bu durumda doğurganlığın kadından sağlanması ve erkeğin rolünün önemi pek ortada olmadığından dolayı insanların dünyaya gelmesi kadın tanrılar ile özdeştirilmiş ve bu sebeple Ana Tanrıça Kültü bu topraklarda önemli hale gelmiştir.

Kadının bu yönde önemli olması ve Kybele'nin önem arz etmesi ile birlikte sanata da yansımıştır. Kybele'yi simgeleyen betimlemelerde iri göğüslü ve kalın kalçalı olması onun kadınlığını, karnının altında yani rahim kısmındaki üçgen biçim ise onun doğurganlığını sembolize etmektedir. Yapılan Kybele eserleri genel olarak bu şekilde tasvirlenmiştir. Ana Tanrıça anlayışı Asya adı olarak da bilinmekte olduğu Tevrat'ta ortaya çıkmaktadır. Tevrat'a göre Nuh'un oğullarından birinin eşinin adı Asya'dır ve onun tanrıça olduğuna inanılmaktadır.[92]

[91] Anaerkil: Ana kavramına ve niteliğine dayanan bir toplum sistemi. Bu sisteme göre toplumu kadın oluşturur, yönetir, soyun devamı kadından gelir ve kadın toplumda en üst yerde bulunmaktadır

[92] Sevcan Yıldız-Seden Turamberk Özerden, "Anadolu'da Tanrıça Kültü", *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler*, Sayı 2, Ankara 2017, s. 311.

Kybele, sadece Anadolu'da var olan bir tanrıça değildir. Bereketi, bolluğu ve doğurganlığı sembolize ettiği için tanrı kavramından daha ön plandadır. Öyle ki Avrupa'ya ve Yunanistan'a adından söz ettirmiş ve o medeniyetlerdeki Tanrıçalara yön vermiştir.

Resim 40: Hitit medeniyetinde bulunan Friglere ait bir Kibele heykeli.[93]

Yunanistan'da Artemis esasında Kybele'nin farklı bir uzantısı ve versiyonudur. Ana Tanrıça kavramı sadece tek bir şekilde anılmamıştır. Birden fazla isim ve sıfatlarla bahsedilmiştir. Hititlerde **Kubaba**[94] veya **Kupapa** olarak bilinen Ana Tanrıça bulunmaktadır. Hurrilerde ise Ana Tanrıça **Hepat**[95] olarak bilinmektedir. Sümerlerde bu **İnanna**[96] iken Mısırlarda **İsis**[97]'tir (Bkz. Resim 41, Resim 42 ve Resim

[93] Resim 39: Erişim (25.04.2022): https://www.facebook.com/kulturportali/photos/kybele-heykelihitit-ba%C5%9Fkenti-bo%C4%9Fazk%C3%B6yde-friglere-ait-bir-kalenin-%C3%B6n-avlusunda-bu/1437371316386472/

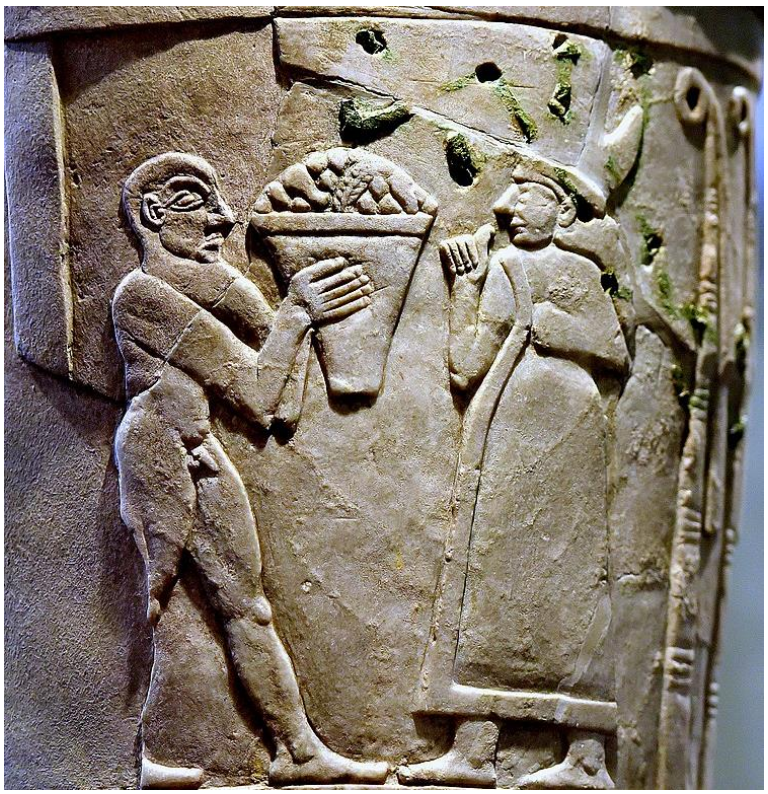
[94] Kubaba: Sümer kökenli tanrıça. Hitit Tanrıçası Hepat ve Kybele ile özdeştirilir.

[95] Hepat: Hurri kökenli Hitit tanrıçası. Güneş Tanrıçası olarak bilinmekte ve Hitit'in en önemli tanrıçasıdır. Ana Tanrıça olarak da kabul edilmekle birlikte Kubaba'nın zamanla Hepat'a dönüştüğü görülmektedir.

[96] İnanna: Sümer'in Ana Tanrıçasıdır. Aşk, cinsellik, savaş, güzellik ve adalet tanrıçasıdır. Zamanla adını Tanrıça İştar'a bırakmıştır ve İştar olarak bilinmiştir.

[97] İsis: Mısır'ın Ana Tanrıçasıdır. Firavunların kutsal annesi ve onların koruyucusu olduğuna dair bir inanış vardı. Yağmurun ve yeryüzünün tanrıçası olan İsis aynı zamanda doğayı ve büyüyü korurdu.

43). Avrupa'ya bakıldığında ise **Venüs**[98]'ü görmek mümkündür (Bkz. Resim 44). Günümüzde İslam dünyasında ise **Havva**[99] olarak kabul edilmektedir. Kısacası Ana Tanrıça **"İnsanlığın Annesi"** idi. Yukarıda da bahsedildiği gibi kadınlığı ve doğurganlığı simgelemesi bu unvanı almasına neden olmuştur.

Resim 41: Tanrıça İnanna ve ona adanan adakları kabul ederken yapılan tasviri.[100]

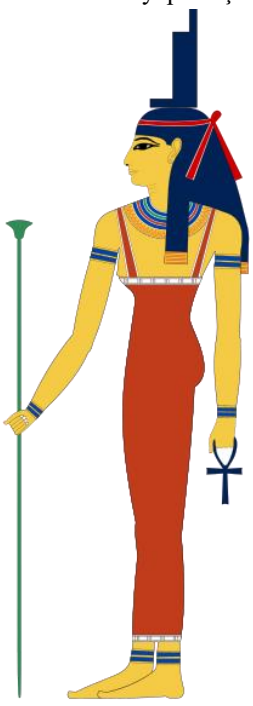
[98] Venüs: Antik Roma'nın tanrıçası. Aşk, cinsellik ve güzelliğin tanrıçasıdır. Antik Yunan mitolojisinde de Afrodit'in karşılığıdır.

[99] Havva: Tek tanrılı dinlerde "İnsanlığın Annesi" ve ilk insan olan Adem'in eşidir.

[100] Resim 40: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Inanna_receiving_offerings_on_the_Uruk_Vase,_circa_3200-3000_BCE.jpg

Resim 42: Tanrıça Kubaba'nın yapılmış olan bir tasviri.[101]

Resim 43: Tanrıça İsis'in yapılmış olan bir tasviri.[102]

[101] Resim 41: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Museum_of_Anatolian_Civilizations085_cropped.jpg

[102] Resim 42: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Isis.svg

Resim 44: Venüs'ü tasvir eden Tiziano Vecellio'nun "Venüs Anadyomene" adlı tablosu.[103]

[103] Resim 43: Erişim (25.04.2022): https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/8687/venus-rising-sea-venus-anadyomene

Ana Tanrıça Kültü olarak kutlamalar ve şenlikler yapılırdı Anadolu'da. Bu kutlamalar baharın gelişini kutlamaktadır. Çünkü toprak ana olarak kabul edilen Ana Tanrıça, baharla birlikte toprağın uyanması ve hayat veren toprağın karşılığıdır. Bu sebeple baharın başlangıcında "Kybele" için tapınmalar gerçekleşirdi. Bu tapınma ve kutlamalarda tapınak görevlisi olan erkek rahipler cinsel organlarını keserek Ana Tanrıçaya kurban ederlerdi. Böylelikle yine doğurganlıkla bağdaşmış olan toprağın bereketli ve canlı olacağına dair inanışlarının gerçekleştiğine inanırlardı. Bu kültün gerçekleştiği yer **Pessinus**'tur (Bkz. Resim 45).[104] Ana Tanrıçanın tapınağı buradadır. Friglerin hâkim olduğu dönemde kurulmuştur. Gökten düşen bir göktaşı ile Ana Tanrıçayı özdeştirmişler ve göktaşını kutsallaştırmışlardır. Bu olaydan sonra dünyanın çoğu yerinde göktaşı kutsal kabul edilmiş ve bu düşen yerlerden Ana Tanrıça kült merkezleri ortaya çıkmıştır.

Resim 45: Pessinus Antik kenti görünümü.[105]

Zamanla dil, ticaret ve kültürler arası alışverişler sonucu Ana Tanrıça kavramı ve kültü dünyaya yayılmış. Kendi kültürlerinde Kybele farklı isimler ve nitelikler

[104] Pessinus: Frigler döneminde kurulan bir Antik kent. Sivrihisar'ın 16 kilometre güneyinde bulunan Ballıhisar'da bulunmaktadır. Önemli bir kült merkezidir.

[105] Resim 44: Erişim (25.042022): https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/eskisehir/gezilecekyer/pessinus-antik-kenti

kazanmış. Günümüze kadar farklılıklar göstermiş olsa da her daim insanların annesi ve toprağın annesi olarak kabul edilmiş. Politeist inançtan monoteist inanca değin kendini göstermiştir.

3. 3. Hititlerde Tanrıçalar ve Kültü

3.3.1. Güneşin Hanımı: Hepat

Güneş Tanrıçası olan Hepat aynı zamanda **Arinna**[106] şehrinin tanrıçasıdır (Resim 46). Ana Tanrıça olarak kabul edilen Hepat, **"Tanrıların Kraliçesi"** olarak bilinmektedir. Fırtına Tanrısı Teşup'un eşi olan Hepat'ın kızı Tanrıça Mezulla da önemli tanrıçalar arasında yer almaktadır. Genelde tasvirlerde ya Teşup ile birlikte gösterilir ya da kızı Mezulla ile gösterilir. Kucağında çıplak bir çocukla ve bir tahtta otururken gösterilen tasvirler Tanrıça Hepat ve kızı Mezulla'dır (Bkz. Resim 47).

Resim 46: Tanrıça Arinna'nın tasviri ve Alacahöyük'ün bir görünümü.[107]

[106] Arinna: Hititlerin bir şehridir. Tam olarak bilinmese de günümüzde yeri Alacahöyük olduğu düşünülmektedir. Önemli kült merkezlerinden olan Arinna şehrinde güneş kültünün var olduğu görülmektedir.

[107] Resim 45: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Orthostates,_Alaca_H%C3%B6y%C3%BCk_02.jpg

Hurri kökenli bir tanrıça olan Hepat'a ithaf edilen birden fazla unvan ve sıfat bulunmaktadır. Hititlerde güneş ve yağmur kutsal kabul edildiğinden dolayı güneş ve yağmuru temsil eden tanrı/tanrıçalar Hitit Pantheonunda önemli yere sahipti. Fırtına Tanrısı Teşup yağmuru temsil ederken Güneş Tanrısı Hepat güneşi temsil etmektedir. Keza aynı şekilde güneş kültü Hititler için önemli kültlerden sayılmaktaydı.

Resim 47: Hepat ve kızı Mezulla'nın heykel tasvirine bir örnek.[108]

[108] Resim 46: Erişim (25.04.2022): https://en.wikipedia.org/wiki/File:HittiteGoddessAndChildAnatolia15th-13thCenturyBCE.jpg

Hepat'a atfedilen unvan ve sıfatlardan örnek vermek gerekirse **"Göğün Güneş Tanrısı"**, **"Göğün Efendisi"**, **"Yerin Güneş Tanrısı"** ifadeleri her ne kadar tanrı dense de esasında Hepat'ı temsil etmektedir. Yine aynı şekilde Hepat'ı temsil eden **"Güneş Tanrıçası"**, **"Arinna'nın Güneş Tanrıçası"**, **"Hatti Ülkesinin sahibesi, gök ve yerin kraliçesi"**, **"Yer ve Göğün Kraliçesi"**, **"Hatti memleketinin kral ve kraliçelerinin Hanımı"** ve **"Bütün ülkelerin Kraliçesi"** gibi unvan ve sıfatlarla taçlandırılmıştır.[109]

Hititlerde Hepat'ın unvan ve sıfatlarla bu şekilde anılması durumu yazıtlarda ve sanat eserlerinde de çok kullanılmaktaydı. Hepat'ın atribülerinden bahsetmek gerekirse güneş ve aslan en doğru bilinen örnektir. Aynı zamanda güneş atribüsü kullanılmadığı zaman kızı Mezulla ile tasvirlenmesi, tahtta oturan tanrıça veya kraliçe motifleri Güneş Tanrıçası Hepat ile özdeşmiş haldedir.

Kral ve Kraliçeyi koruyan, şifacı olan, insanlığı yaratan ve yol gösteren Tanrıça Hepat, Arinna'nın koruyucu Tanrıçasıdır. Güneş ile özdeşen Hepat'a tapınma Güneş kültü üzerinden yapılmaktadır. Kutsal varlıklar olan tanrıçalara ve tanrılara tapınma anlamına kültü güneş kültünde güneşe olan saygı, tapınma, ritüel ve ayinlerle görmek mümkündür. Güneş kültünde kutsal olan özel mekanlarda bayramlar ve törenler ile gerçekleştirmek durumu söz konusudur. Güneş kültünün bu kadar öneme sahip olması ise güneşin hayat, şifa ve soyun devamı olarak kabul edilmesinden kaynaklıydı.

Hititler din anlayışı doğa olayları ile özdeşmiş tanrılarla birlikte var olmaktadır. Her doğa olayı ile ilgili tanrı ve tanrıçalar bulunmaktaydı. Her din sisteminde olduğu gibi burada da "iyi tanrılar" ve "kötü tanrılar" vardı. Ancak bunların en tepesinde onları yöneten iki tanrı bulunmaktadır. Bunlar Fırtına Tanrısı Teşup ve eşi olan Güneş Tanrıçası Hepat'tır. Fırtına Tanrısı Teşup'tan farklı olarak Hepat

[109] Aslı Kahraman Çınar, "Hititlerde Tanrı ve Tanrıçalara Atfedilen Bazı İsim, Sıfat ve Unvan ve Yakıştırmalar", *Route Educational and Social Science Journal,* Sayı 1 (2), 2014, s. 233.

kraliyetin başında bulunan kral ve kraliçenin koruyucu olduğundan sebeple onlarla her daim iç içe olmasıdır.

Hepat, Hitit halkı için oldukça önemli yere sahipti. Öyle ki devletin ve evrenin koruyucusu ve yöneticisi olarak kabul edilirdi. Pantheonda Hepat, iktidar ile ilgili görünmekteydi. Yapılan anlaşmalarda şahit olarak gösterilirdi. Yeminler arasında yer alırdı. Buna örnek göstermek gerekirse Kral I. Hattuşili'nin onun için "Hâkimem" dediği görülmektedir.[110] Hepat'ın savaşlarda yol gösteren ve başarıların onun gücü ve kudreti sayesinde olduğuna inanılırdı.

Tanrıçaya yapılan tapınmalarda devletin korunması, kral ve kraliçenin korunması için dualar edilir ve kurban sunumlarında bulunulurdu. Savaşlardan sonra elde edilen ganimetlerden en büyük ve çok olanlarını Tanrıça Hepat'ın tapınağına sunarlardı. Bunların arasında savaş arabaları ve heykeller ile heykelcikler bulunurdu. İçlerinde başka tanrılara ait olan ve onları tasvirlerinin burada olması Hepat'ı onurlandırmak ve diğer mağlup olan kültürlerin tanrılarının küçümsenmesi içindi.

Hitit kraliçelerinin, onların Ana Tanrıçaları olan Hepat ile soy bağı olduğuna inanılırdı. Kral ve kraliçelerin Teşup ve Hepat'tan geldiği inanışı vardı. Hitit halkına göre kral ve kraliçe öldüklerinde tanrılar arasında yer aldığı düşünülürdü. Buna örnek olarak kutsal bayramlarından **Nuntariyasha** Bayramı, Güneş Tanrıçası Hepat için yapılırdı ve bu bayramda kraliçenin vefatından sonra tanrı olduğuna dair inanış yazılan metinlerde görülmektedir. Metinlerde ölen kraliçenin isimleri "Arinna Güneş Tanrıçası" unvanın yanına yazılırdı.

Güneş kültünde tapınmanın yanı sıra mitler ve masallarda da Güneş Tanrıçası Hepat'ın insanlığın başlangıcı konusunda önemli faktör olduğu görülmektedir. İnek ve Balıkçı hikayesinde de Güneş Tanrısından çocuğu olan inek ve çocuğu olmayan

[110] Tülin Bozkurt Cengiz, "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Sayı 64 (125), 2018, s. 128.

balıkçının o çocuğu sahiplenmesi buna örnektir. Aynı şekilde **Telipinu**[111] hikayesinde de Hepat'ın insanları koruyan ve onlara yardım eden bir anne görevi üstlenen Hepat anlatılmaktadır. Çocuk sahibi olmayan insanlar Hepat'a ve Teşup'a yalvardığı da metinlerde yazmaktadır.

Diğer kültürlerin aksine güneş kültünde güneşin batması "ölümü" simgelemezdi. Aksine ölülerin krallığı olan yer altına doğru indiğine inanılırdı. Bu sebeple Hepat'a yerin altı ve yerin üstü kraliçesi/tanrıçası da denilirdi. Aynı zamanda Hepat'ın ölülerin ruhlarına yol gösterdiği ve onları ölülerin krallığına güvenle götürdüğüne inanılırdı. Öyle ki Hepat'ın hem dişi hem de eril olduğuna inanılır ve ölülerin krallığına gittiğinde eril kimliğine büründüğüne inanılırdı.[112] Böylelikle Güneş Tanrısı ve Güneş Tanrıçası aynı kişi olduğu düşünülürdü.

Tanrıça Hepat'a karşı bayramların ve ritüellerin bu kadar dikkatle yapılması sadece ona karşı duyulan saygı ve sevgiden dolayı değildi. Ondan korktukları ve inayetinin kaybolma korkusundan dolayı da tapınma ve ritüellerin kaçırılmamasına dikkat edilirdi. Onun gazabından korkmalarından dolayı önünde eğilip tapınmaları bu durumdan kaynaklıydı.

Güneş Tanrıçası Hepat'ın lütfu ve inayeti için yapılan bir diğer eylem ise ona ithaf edilen bayramlardır. Toprağı simgeleyen bayramlar en önemli olanlardı. Bunlar bahar ve sonbaharda yapılırdı. Dört bayram olan **Ahtahsum**, **Nuntanriyashas**, **Kılam** ve **Purulliyas** bayramıdır. Purulliyas bayramı yeni yılın kutlanması için yapılırdı. Bu bayram Teşup ve Tanrıça **Lelvani**'yi[113] lütuflandırmak adına yapılsa da Güneş

[111] Telipinu: Bereket ve bolluk tanrısı. Fırtına Tanrısı Teşup ve Güneş Tanrıçası Hepat'ın çocuğudur. Telipinu'nun efsanesine göre bir gün tanrı Telipinu öfkelenir ve gider. O gittikten sonra dünyadaki tüm dengeler bozulur. Kıtlık gelir, insanların üremesi durur, hayvanlar yavrularını reddeder ve hayat felakete sürüklenir. Bunun üzerine tüm tanrı ve tanrıçalar onu aramaya başlar. Teşup onu bulamayınca Ana tanrıça olan annesi Hepat insanlığa üzülerek ve onların koruyucusu olarak bir arıya oğlunu sokmasını ve onu alıp yanına getirmesini ister. Arı onu soktu ve onu iyileştirmesi için balını sürdü. Ancak Telipinu daha da öfkelenerek dünyayı yıkıma sürüklemeye başladı. Büyülerin tanrıçası devreye girdi ve onun öfkesini dindirdi. Telipinu geri dönerek dünyanın dengesini tekrar sağladı. Böylelikle bereket ve bolluk beraberinde gelerek insanlığın yok olması engellendi.

[112] Tülin Bozkurt Cengiz, a.g.e., s.132.

[113] Lelvani: Hatti kökenli Hitit yer altı tanrıçası.

Tanrıçası Hepat'ı da kapsamaktadır. Çünkü Lelvani ile bir bağı olduğuna inanmaktadırlar. Lelvani'ye yapılan dualarda kral ve kraliçelerin hasta olan eşlerine yer verilirdi. Bu durum da Hepat ile bağlantılıdır.

Güneş tanrıçası Hepat'a ithaf edilen bir diğer bayram ise Antahsum Bayramıdır. 38 ile 40 gün arası süren bu bayram imparatorluğun başlangıcından beri kutlanmaktadır. Kraliçe, Hepat için ayin ve ritüeller düzenlerdi. Kutsal mekanlar ve tapınaklarda gerçekleşirdi. Kutsal yıkanma günleri olurdu ve bu günlerde kutsal sıvılar için kaplar tören için hazırlanırdı. Bu ritüellerde adak sıvıları haricinde adak kurbanlar olurdu. Adak sonrası bu kurban etlerini önce onurlandırmak adına rahipler yerdi. Tören ilk başta Hitit şehirlerinden olan **Hursanassi**[114], adak için de **Zippalanda**[115]'da düzenlenirdi.

Nuntarriyashas Bayramında ise diğerlerinden farklı olarak baharın gelişi veya sonlanışı için törenler düzenlenmezdi. Kralın sefer sonrası Tanrıçayı onurlandırmak adına tören düzenlenirdi. Elde ettiği ganimetleri Teşup'a ve Hepat'a armağan ederdi. Ancak burada en önemli görev kraliçede olurdu. Hepat'ı onurlandırmak adına kutlamalar yapar ve Tanrıça adına tören düzenlenirdi. Bu töreni ve kutlamayı ise Hepat'ın koruduğu şehir olan Arinna'da yapardı.

Kilam Bayramında ise toprağın kendisi ile ilgili olduğunu görmek mümkündür. Bu bayramın amacı hasat ve sonbaharın gelişini kutlamak içindi. Üç gün boyunca süren bayramda sadece son gün olan üçüncü gün Hepat'a ithaf edilirdi. Bayramın kutlanışı önce başkent olan Hattuşa'da yapılırken en son Arinna'da tamamlanırdı. Tanrıları simgeleyen hayvanların geçit töreninden sonra adak olarak tanrıların sunağına ekmek adağı bulunulur ve yağmurun yağması için de kısa bir tören gerçekleştirildi. Böylece bayramın kendisi sonlanmış olurdu.

[114] Hursanassi: Bir Hitit şehri. Dini görevler için kült şehirlerdendir.

[115] Zippalanda: Bir Hitit şehri. Dini ve idari görevlerin gerçekleştiği yerlerden biri. Günümüzde Yozgat'ın Sorgun ilçesinde bulunan Kerkenes Dağı taraflarında bulunmaktadır.

Güneş Tanrıçası Hepat'ın hem dişi hem de eril bir niteliği olduğu yukarıda da bahsedilmişti. Eril kimliği "Yer altı hâkimi" olmasından dolayı idi. Ölülerin ruhlarına yol göstermek ile birlikte onları yer altına yani "ölülerin krallığına" götürmekteydi. Ancak Hitit pantheonunda Ana Tanrıça olan Hepat, Tanrıların Kraliçesi olarak kabul edilirdi. Anadolu'da Kadının önemli yere sahip olması ve anaerkil bir toplum olduğundan dolayı da Hepat her dua ve tapınımında yer etmekteydi. Çünkü Tanrıça Hepat'ın öfkesinden korkmaktaydılar. Onun gazabı ve öfkesinin sonucu olarak ülkeye gölge düşeceğine ve savaşlarda kaybedeceklerine inanılıyordu.

Güneş Tanrıçası Hepat, Anadolu'daki diğer tanrı ve tanrıçalara yön vermiştir. Hatta Hepat ile özdeşmişlerdir. Ancak bu durum Prehistorya döneminde pek yoktur. Neolitik dönem ve sonrasında ortaya çıkmaktadır. Hepat ile özdeşen kutsal hayvanlar genelde kedigillerdir ve özellikle vahşi kedigillerden olan aslan Hepat'ın kutsal hayvanı olarak kabul edilmiştir. Onu temsil eden bir diğer unsur ise topraktır.

Hepat, genel olarak eşi Fırtına Tanrısı Teşup ile gösterilse de yine aynı şekilde kızı Mezulla ile de gösterilmektedir. Hatta Hepat Arinnan'nın tanrıçası olması ile birlikte kızı Mezulla da Arinna'nın Tanrıçası olarak adlandırılır. Metinlerde Mezulla'dan bahsedilirken "Arinna'nın Küçük Güneş Tanrıçası" olarak geçmektedir.[116] Hepat'ın diğer tanrılar ile özdeşme durumu buna örneklerden biridir. Diğer güneş ile özdeşen tanrı ve tanrıçalar bu şekilde Hepat ile bir bağ kurmaktadır.

Özdeşen tanrılar ve tanrıçalarda bir diğer örnek ise eril kimliğinde olan Güneş Tanrısı **Istanu**[117]'dur. Güneşin batışının ölüm değil de yer altı ile alakalı bir inanıştan olduğundan bahsedilmişti. Hitit halkına göre güneş dişi idi gökyüzünde iken. Ancak battığında cinsiyet değiştirerek erkek olduğuna inanılırdı. Ölüler için yapılan

[116] Fatma Sevinç, "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 1, 2008, s. 179.

[117] Istanu: Güneş ve yargının tanrısıdır. İkonografik tasvirlerde başlığında kanatlı bir güneş ve asa ile gösterilir.

ritüellerde bu durum kullanılırdı. Buna göre Güneş Tanrıçası Hepat aynı zamanda Istanu idi. Böylelikle Hepat farklı isimler ve kimlikler alarak da karşıya çıkmaktadır.

Hepat ile özdeşen bir diğer tanrıça ise İştar'dır. Babil kökenli tanrıça İştar, aşk ve savaşın tanrıçasıdır. Ancak kültürler arası etkileşim sonucu Hititlere Hurrilerden girmiş ve **Sausga**[118] adını almıştır. Pantheonda Teşup ve Hepat'ın kardeşi olarak gösterilmiştir. Yerel bir tanrıça haline gelen İştar zamanla aşk tanrıçası niteliğini kaybetmiş ve daha çok savaş ile özdeşmiştir. Tasvir edilirken de kanatları olan ve elinde silah olan bir tanrıça olarak gösterilmesi onun savaşçı kimliğinin ön plana çıkmasına bir örnektir. Kutsal hayvanı aslan ve kutsal silahı da topuz olan İştar'ın atribülerine bakıldığında onun savaşçı ve koruyucu tanrıça olduğu inancı Hitit halkında yer etmiştir.

Erkek kıyafetleri ile tasvir edilse de Hepat gibi hem eril hem de dişi kimliği olduğu söylenemez. Edilen dualarda Hepat ile bağdaştırılsa da özdeştirildiğine dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Sadece savaş tanrıçası konusunda bağdaştırılabilir. Ancak aynı zamanda aşk tanrıçası olması konusu sebebi ile kesin olarak Hepat ile özdeşmiştir demek mümkün değildir. Çünkü İştar, Hepat'tan farklı olarak savaşa yardımcı olan bir tanrıçadır.

Yapılan ritüeller ve tapınmalarda İştar ve Hepat'ın arasındaki ilişki görülmektedir. Kurban edilen adak hayvanlarının etleri güneşe adanırken, hayvanın kürkü yıldıza adanmaktaydı. Güneş, Hepat'ı temsil ederken, yıldız İştar'ı temsil etmekteydi. Çünkü İştar kelime anlamı olarak "yıldız" demekti. Venüs yıldızı olarak görülmekteydi. Bu sebeple İştar'ın esasında Hepat'ın karanlık tarafı olduğuna dair bir inanış ortadaydı. Hepat ile İştar arasındaki bağ ve özdeşme durumu bu şekilde ifade edilmektedir.

[118] Sausga: İştar'ın Hitit pantheonuna girdikten sonra aldığı isim. Daha sonra tekrar İştar olarak anılmaya devam etmiştir.

Hepat'ın bir diğer özdeşilme durumu Antik Yunan ve Roma pantheonunda görmek mümkündür. Tam olarak karşılığı olmasa da Hepat'ın "anne" rolü ve tanrıların annesi/kraliçesi sıfatı benzerliği yönünde Tanrıça **Hera**[119] ile özdeşmiştir (Bkz. Resim 48). Savaşçı Tanrıça olma niteliği yönünde ise benzerlik bakımından **Athena**[120] ile özdeştirilmiştir (Bkz. Resim 49).

Resim 48: Louvre Müzesi'nde bulunan Hera'nın tasvirlenen heykeli.[121]

[119] Hera: Antik Yunan'da evliliğin, doğumun ve kadınların tanrıçasıdır. Tanrıların Kraliçesi olarak bilinmektedir. Tanrıların Tanrısı Zeus'un eşi ve aynı zamanda kardeşidir.

[120] Athena: Antik Yunan'da savaş, barış, zekâ ve strateji tanrıçasıdır. Babası Zeus, annesi ise Metis'tir.

[121] Resim 47: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Hera_Campana_Louvre_Ma2283.jpg

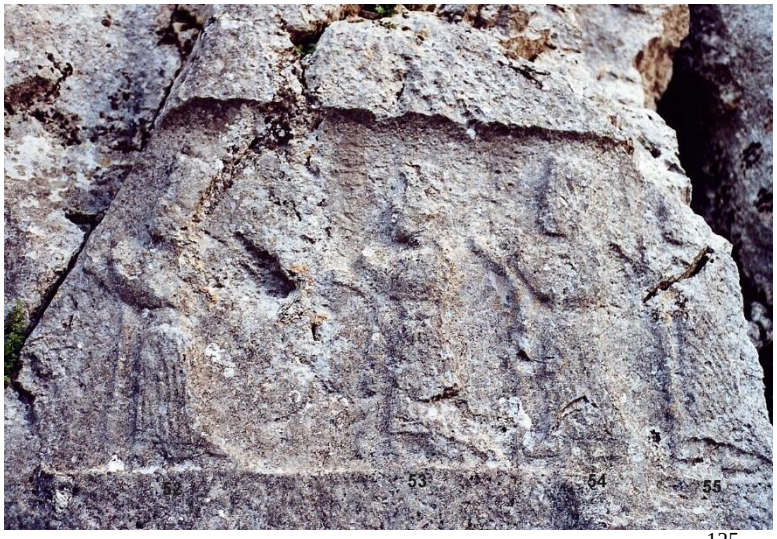

Resim 49: Leonidas Drosis'in yapmış olduğu Athena heykeli.[122]

[122] Resim 48: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:GR-athen-pallas-athene.jpg

3.3.2. Ay Tanrıçası: Nikkal

Hitit pantheonunda yer alan **Nikkal**, Ay Tanrısının eşi ve Güneş Tanrısının annesi olarak bilinmektedir (Bkz. Resim 50). Adını sümer pantheonundan alan Nikkal'in kutsal şehri **Ugarit**[123]'tir. Hepat gibi Hurri tanrıçası olan Nikkal ilk defa Orta Hitit zamanındaki metinlerde adından bahsettirmiştir. Hitit Kraliçesi olan **Nikkalmati**[124] ve çocukları Tanrıça Nikkal adına ayinler ve törenler düzenleyerek onu onurlandırmıştır. Hitit halkı için olan önemini anlaşmalarda adının geçmesi ile görmek mümkündür. Unvanlarından biri de bu bağlamda **"Yeminler Kraliçesi"**dir.

Resim 50: Yazılıkaya'da bulunan Nikkal tasviri soldan ikinci.[125]

Tanrıça için yapılan ritüellerde onun adına kutsal sıvı içilir ve ona ekmek parçalanarak adanırdı. Bir diğer başka ritüellerde ise eşi Ay Tanrısı **Umbu**[126] ve Tanrıça Nikkal adına yine aynı şekilde ekmek parçalanarak adanırdı ve farklı olarak bu ekmek parçalarının üzerine adak olarak kalp ve karaciğer konularak adanırdı.

Tanrıça Nikkal'in önemli tanrı ve tanrıçalar arasında yer aldığını yapılan ritüeller ve önemli tanrı ve tanrıçalarla beraber anılması ile görmek mümkündür.

[123] Ugarit: Suriye'nin Lakariye yakınlarında bulunan antik liman şehri.
[124] Nikkalmati: Hurrice bir isme sahip olan ilk Hitit kraliçesidir. I. Tuthaliya'nın eşidir.
[125] Resim 49: Erişim (25.04.2022): https://en.wikipedia.org/wiki/File:Yazilikaya52-55.jpg
[126] Umbu: Hurri kökenli olan Hititlerin Ay Tanrısıdır.

Nikkal'in önemini yapılan anlaşmalarda şahit listesinde adının geçmesi ile de görmek mümkündür. Nikkal'in adı "Yemin Kraliçesi" listesinde bulunmaktaydı.

Tanrıçanın önemli olduğunu belirten bir diğer unsur ise Yazılıkaya'daki Açık Hava Tapınağı'dır. Burada ona ait olan kabartma bulunmaktadır. Kabartmaya bakıldığında tipik Hitit biçeminde tasvir edilen kadın figürü görülmektedir. Profilden betimlenen Nikkal, pileli ve kemerli uzun bir etek giymektedir. Üst bir giysi ve pelerini bulunmaktadır. Sağ tarafı açık halde tasvirlenen Nikkal'in sağ eli yumruk halde öne doğru uzatmıştır. Sol eli aksi halde açıktır ve çenesine doğru kaldırmış halde tasvirlenmiştir. Her zaman görünen ayakkabı tasviri ise ucu yukarı doğru kıvrılan sivri ayakkabıları ile gösterilmiştir. Çıkıntılara sahip bir başlık takan Nikkal'in saçları uzun bir örgü ile gösterilmiştir.

Tanrıça Nikkal'e ait olduğu bilinen 7 tane atribüleri bulunmaktadır. Bunların bazılarının anlamı bilinirken bazılarının anlamı çözülememiştir. Bunların arasından ilki **"Agassari"** atribüsüdür. Hurri kökenli bir isimdir. Anlamı bilinmeyen atribüler arasındadır. Bu atribünün adı geçen ayinlerde ekmek kutsanılarak adanmaktadır.

İkinci atribüsü **"Aluil"**dir. Adı geçen ayinlerde bu atribünün kullanımı Agassari atribüsünden önce yapılmaktadır. Ekmek ayininden önce kutsal sıvının içilmesi ile yapılmaktadır. Böylelikle Aluil'in kutsal sıvının kutsanarak içildiği anlamına geldiğini söylemek mümkündür.

Üçüncü atribüsü **"Hauarra"**dır. Yine anlamı bilinmemektedir.

Dördüncü atribüsü olan **"Iruena"** Hurri kökenli bir isim olmak ile birlikte anlamı bilinmektedir. "Köpek" anlamına gelmekte ve ayin esnasında Nikkal'in kutsal görevlisi kâhin tarafından libasyon yapılarak gerçekleştiği görülmektedir.

Beşinci atribüsü **"Kuzikarra"** Hurri kökenli bir isim olmaktadır. Anlamı bilinen atribüleri arasında yer almaktadır. "Domuz yavrusu" anlamına geldiği

düşünülmektedir. Bu anlam karşılığına geldiği hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Iruena atribüsünde de yer almış olan kutsal görevli olan kâhin bu ayinde de yer almaktadır. Yine aynı şekilde libasyon yapıldığı metinlerde görülmektedir. Kutsal kap olan kadeh ile kutsal sıvının yere dökülmesi ile yani libasyon ile yapılmaktadır.

Tanrıça Nikkal'in son atribüsü yani yedinci atribüsü ise **"Sirinna"**dır. Yine aynı şekilde Hurri kökenli bir isimdir. Adı bilinmeyen atribüleri arasında yer almaktadır. Yapılan ayinlerde diğerlerinde olduğu ekmek ile kutsanmaktadır. Ayinin sonlanması ekmeğin son kez parçalanması ile yapılmakta ve atribülerin kutsanması ile birlikte tanrıçayı onurlandırma ayini sonlandırılmaktadır.

3.3.3. Aşkın ve Savaşın Tanrıçası: İştar/Sausga

Mezopotamya kökenli olduğu bilinen tanrıça İştar aşk, cinsellik ve savaş tanrıçası olarak bilinmektedir (Bkz. Resim 51). Sümer halkında İştar'a "İnanna" denilirdi. Ancak Babil halkı ve Asur halkı "İştar" adı ile ibadet ederlerdi. Kendisine verilen ve en bilinen unvan "Cennetin Kraliçesi" olmak ile birlikte adı "Venüs yıldızı" anlamına gelirdi. Atribüleri aslan, silahlar ve sekiz köşeli yıldızdır. Yunan Tanrıçası olan Afrodit ile özdeşilmiş olan İştar adına bakıldığında Sami kökenlidir.

İştar, Hititlerin pantheonuna girerken Sausga adını almaktadır. Bu isim Hurri kökenlidir. Hitit pantheonunda Hepat ve Teşup'un kardeşi olarak yer almaktadır. İştar, her ne kadar aşk ve savaş tanrıçası olarak yer alsa da bu durum Mezopotamya'da görülmektedir. Hitit pantheonunda ise aşk niteliği azalmış ve geri planda kalmıştır. Savaşçı tanrıça kimliği ön plana çıkmıştır. Hitit pantheonunda yer alarak yerel tanrıçalardan biri haline gelmiştir.

Resim 51: Tanrıça İştar'ın yapılmış olan bir tasviri.[127]

Lawazantiya şehrinin tanrıçası olan İştar'ın betimlemesine bakıldığında onun erkek kıyafetleri ile tasvir edildiğini görmek mümkündür. Bunun sebebi onun çift cinsiyetli tanrıça olmasından kaynaklı değildi. Aksine dişil kimliğine sahipti. Ancak savaşçı tanrıça olduğundan dolayı İştar bu şekilde tasvir edilirdi ikonografide.

Tanrıça İştar, III. Hattuşili'nin koruyucu tanrıçası olarak bilindiği yazılmış olan metinlerde görülmektedir. Tasvir edilirken kanatlı ve elinde silahı olan topuzla gösterilirdi. Giydiği erkek kıyafetleri ve silahı ile birlikte erkek gibi görünmekteydi.[128]

[127] Resim 50: Erişim (25.04.2022): https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Ishtar_on_an_Akkadian_seal.jpg

[128] Fatma Sevinç, a.g.e., s.182.

Yukarıda bahsedildiği gibi atribüleri silah, kanat, kutsal hayvanı olan aslan ve sekiz köşeli yıldızdır.

Hurriler aracılığı ile Hitit pantheonuna gelen İştar'ın yeraltına inişi ile ilgili bir hikâye bulunmaktadır. Hikâyeye göre İştar, diğer adı olan Sausga, Teşup ve Hepat'ın kardeşidir. Sausga, Teşup'a yalvarır. Büyü malzemesi olan "fasulye"yi Teşup'tan ister. Hititler için büyünün önemi bu hikâyede de görülmektedir. Çünkü hikâyeye göre fasulye ile gerçekleştireceği büyü ile yeraltından kaçacağı görülmektedir. Yeraltının tanrıçası olan **Allani**'nin tutsağı olduğu net bir bilgi olmasa bile hikâyeye göre bu durum düşünülebilir. Tanrıça Allani'de olan fasulye, Teşup'un ricası ile Teşup'a verilir. Teşup da kardeşi olan Sausga'ya bu fasulyeyi verir. Büyük ihtimalle Sausga'nın yani İştar'ın cesedi yeraltında bulunmakta ve fasulye ile yeraltından dönerek tekrar hayata dönmek istemektedir. İştar, başarılı olur ve yeraltından kurtulurken de kanatları ile uçarak kurtulduğu görülmektedir. Öyle ki bazı tasvirlerde onu kuş ile benzer tutmuşlardır.

Bu hikâyeye benzer bir diğer hikâye Sümerlerinden aş, cinsellik ve savaş tanrıçası olan İnanna'da görülmektedir. İştar'ın Sümerlerdeki karşılığı olan İnanna da yeraltı Tanrıçası olan ablası **Ereşkigal**'den[129] kurtulmak için uğraşır ve tekrar hayata dönmek için tanrı **Enki**'nin[130] verdiği "hayat içeceği" içerek geri hayata dönmektedir. Her iki hikâyede de büyü için malzemeler kullanılmıştır. Hititlerde bu malzeme fasulye iken Sümerlerde içecektir.

Tanrıça İştar'a yapılan ritüel ve ayinlere örnek vermek gerekirse Hepat'a yapılan ayinlerden birinde İştar'ın unutulmayarak kurban edilen hayvanın postunun ona ithaf edilmesi ve onu onurlandırmak adına verilmesi gösterilebilir. İştar, bu ayinde

[129] Ereşkigal: Sümerlerin pantheonunda yer alan yeraltı dünyasının kraliçesi ve tanrıçasıdır. Eşi Nergal de onun gibi yeraltı dünyasının yöneticisi, kralı ve tanrısıdır. Ereşkigal, yazılmış olan efsanelere göre İnanna'nın kız kardeşidir.

[130] Enki: Sümerlerin pantheonunda yer alan önemli tanrılardan biridir. Suyun, zekanın ve yaratmanın tanrısı olarak geçmektedir. Sümerlilerin inanışlarına göre 4 yaratıcı tanrıdan biridir. En güçlü olan Tanrı Enlil'den sonra Enki gelmektedir. İnsanlığın var olmasını sağlayan ve devamının gelmesi için gereken temel ve önemli ihtiyaçlar Enki'nin müthiş büyü gücünden kaynaklıdır. Yeryüzünün efendisi olarak da sıkça bahsedilmektedir.

geceyi temsil etmektedir. Bu sebeple post ona sunulmaktadır. Bu durum da onun yeraltı kimliğini göstermektedir.

Bir diğer ritüel ve ayinler ise Su Kültünde görülmektedir. Hititlerde oldukça önemli yere sahip olan su kültünde onlar için temizliğin ne denli önemli olduğunu da görmek mümkündür. Örnek olarak buna itkalzi ritüelini göstermek mümkündür.

Kurban sahibi itkalzi ritüelinde önemli yere sahiptir. Ritüelde kurban sahibi su ile kendini yay ve kutsal ok kullanımı sonrası temizler ve kutsal su ile rahibin yardımı ile yıkanır. Ardından dualar okunarak sıra ile tanrıça Hpeat'a, İştar ve Naparbi için su dualarını söyler. İtkalzi ritüeli esnasında kullanılan malzemeler su, kuş ve gümüştür.[131] Bu ritüelin amacı hastalık ve kötülükten bedeni arındırmaktır. Yapılan su ritüellerinde İştar'ın kutsal su veya akan nehir ile birlikte kötülükleri arındırdığına, günahı temizlediğine ve cinayeti def ettiğine inanılırdı.

Tanrıça İştar/Sausga'nın ikonografik tasviri olarak en iyi betimi Yazılıkaya'da görülmektedir. Hem eril hem de dişi olarak görülmektedir. İlkinde erkek tasviri ile görülen İştar yüksek tepelikli bir başlık taktığı görülmektedir. Halka biçiminde küpe takmaktadır. Kanatlı olarak tasvir edilmektedir ve kanatları dikey görülmektedir. Kolları bükülü ve öne doğru elleri uzanmıştır. İleriyi göstermektedir. Sol kolunu hizasında asası bulunmaktadır. Kalın kemerli olan eteğinin boyuna bakıldığında bir tarafı tam bacağında biterken bir tarafı ayak hizasında bitmektedir. Eteğinin kuyruğu ise arkasında uzun şekilde devam etmektedir.

Tanrıçanın diğer tasvirlerine bakıldığında da bir elinde altın bir kâse/tas tuttuğu diğerinde ise sağlık ve iyileştirmeyi temsil eden üçgen tuttuğu yazılı metinlerde görülmektedir. Tasvir edilirken bazen yanında kutsal hayvanı olan aslan

[131] Leyla Murat, "Su Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Sayı 51, 2012, s.128.

görülmektedir. Onun hizmetkarları olarak bilinen **"Ninatta"** ve **"Kulitta"** bazen tasvirlerinde betimlenmiştir.

Tanrıça İştar'ın kadını görünümü de Yazılıkaya'da bulunmaktadır ancak günümüze kadar pek sağlam kalamamıştır. Yüksek tepelikli başlığı, uzun eteği ve uzun saçları görülmektedir. Ayağında yine sivri uçlu ve yukarı kalkık ayakkabıları görülmektedir. Eteği pilelidir.[132]

3. 3. 4. Hayatı Dokuyan Kadınlar: Kader Tanrıçaları

Hatti kökenli olan kader tanrıçaları Hitit toplumunda önemli yere sahipti. **"İsdustaya"** ve **"Papaya"** olarak bilinen kader tanrıçaları hayatı dokumaktaydı. Hattilere göre hayatın kendisi birer ipliktir. Hayatı dokuyan İsdustaya ve Papaya iplikler halinde kaderi dokuyarak belirlerdi. Bu durum diğer Hint-Avrupa medeniyetlerinde de oldukça yaygın olan bir inanıştır. Kaderi ipliklerle hazırlarken diğerlerinden farklı olarak onları işlemişler ve yazmışlardır.

Kader tanrıçaları olan İsdustaya ve Papaya, Purulli bayramı ritüellerinde de rol almaktadır. Bu bayramda yaşamın devamı için ayinler yapıldığından dolayı onlara dualar yapılırdı. İsdustaya ve Papaya'nın da bu ritüellerde kaderi iplikle işleyerek iyi bir hayat sağladığı inancı olmaktadır. Aynı durum Antahsum bayramında da görülmektedir.

Kader tanrıçaları yaşayanların yaşamlarını ve sürelerini belirlemekteydi. İnsanların kaderlerini, devamlılığı ile birlikte kraliyet ailesinin gücü ile devamlılığını sağlamışlardır. Yeraltı dünyasının ilkel tanrıçaları olarak bilinmektedirler. Ancak diğer yeraltı dünyasının tanrıçalarından farklı olarak ölümlülerin ölümünü yani

[132] Aslı Kahraman Çınar, *Hitit İnanç Sitemi İçerisinde Yazılıkaya Tanrı Tasvirlerinin Değerlendirilmesi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (EskiÇağ Tarihi) Anabilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi)Ankara 2012, s. 195.

yeraltına ne zaman gideceklerini belirlemektedirler. Bu sebeple yeraltı dünyasının tanrıçaları olarak adlandırılırlar.

Onların en büyük görevleri kralın yaşam ipliğini işlemek olduğunu söylemek mümkündür. Atribüleri arasında aynaları iplikler, daireleri görmek mümkündür. Kehanet ve kader ile sembolize edilmektedirler. İnsanların doğumundan beri onları takip ederler. Aynı zamanda sağlık ve mutluluk ile ilgilenmektedirler.

Hurriler için kader tanrıçaları kişinin kaderini belirler ve onlar için bu durum sonucu kader tanrıçaları iyiyi temsil eder ve yardımsever tanrıçalar olarak görülmektedir. Yapılan ritüellerde onlar için içecek ve yiyecek adayarak onları memnun ederlerdi. Bu sayede iyi kaderler ile mükafatlandırıldıklarına inanılırdı. Nehrin kenarında gerçekleşen çoğu ritüeller sonucu kötü kaderin nehrin akması ile alınıp götürüldüğüne inanılırdı.

Bu kader tanrıçaları yeni yılı kutlarlardı. Doğanın tekrar doğmasını desteklerler ve bunun oldukça eski ve karmaşık ayinlerin düzenlenmesi sonucu gerçekleşmesini sağlarlardı. Çok fazla yazılmış olan metinlerde yer almamışlardır.

Hitit pantheonunda yetkin olarak yer almaları Telipu'nun kaybolması sonucu olmuştur. Onun kaybolması sonucu gelen felaketlerden korunmak için dualar edilen ve adına ritüel düzenlenen tanrılardan biri olarak kader tanrıçaları ortaya çıkmıştır. Çünkü onlar kader tanrıçaları olmak ile birlikte refahın da tanrıçaları idi. Cennetin tanrıları aksine onlar yeraltı dünyasının tanrıları arasında yer almaktadır. Çok güçlü tanrılar arasında yer almasalar da oldukça önemlilerdi. Çünkü krallık ve krallığın gücü konusunda önemli rol oynamaktaydılar.

SONUÇ

Anadolu medeniyetlerinden olan Hitit İmparatorluğu oldukça geniş bir sanat, tarih ve yere sahip olduğu görünür. Diğer medeniyetlerden etkilendiği gibi başka medeniyetleri de etkilemiş ve kendinden sonra gelen medeniyetlere birçok biçimde yön vermiştir. Karma bir toplum olan Hititlerin kesin olarak anavatanının neresi olduğu bilinmemek ile birlikte göçlerle Anadolu topraklarına geldiği bilinir. Bu konu hakkında tartışmalar bulunur. Kimi araştırmacılar onların Hint-Avrupa kökenli olduklarını söyler, kimi araştırmacıların savunmaları Anadolu halkı olduğu yönündedir. Ancak var olan veriler, bulgular ve yapılan araştırmalar sonucu Hititlerin Hint-Avrupa kökenli olduğu kanıtlanmıştır.

Balkanlar ya da Kafkasya üzerinden göçtükleri kanısına varılmıştır. Anadolu'ya geldikleri vakit yerleştikleri topraklarda Hurri ve Hatti kavimlerinin olduğu görülmüştür. Bu kavimlerle kaynaşarak asimile olmuşlar ve beraber imparatorluk haline gelmişlerdir. Gerek sanat gerek kültür gerek politika anlayışı ve gerek ise dil olarak bu kavimlerden etkilenmişlerdir. Melez bir topluluk olmaları sonucu dilleri de melez bir dil haline gelmiştir. Hititlerin bahsedilme durumu ilk olarak Tevrat'ta ortaya çıkmak ile birlikte diğer medeniyetlerce tanınma durumu ise yazılı kaynaklarda ilk olarak Mısır'da ortaya çıkmıştır.

Hititlerin melez bir kültüre sahip olmaları tamamen Hurrilerden kaynaklıdır. Hititlerin sanatı incelendiğinde dönem dönem ayırarak incelemek daha doğru olmaktadır. Keza her sanat anlayışı değişmiş, ilerlemiş veya gerilemiştir. Ancak son dönem sanatına bakıldığından diğerlerinden farklı bir anlayış görüldüğü için ve Hititlerin asıl sanatından farklı olduğu için bu çalışmada yer verilmemiştir.

Geç Hitit ve Hitit İmparatorluğu dönemi sanatına bakıldığında Hitit sanatını anlamak mümkündür. Keramik, mimari, heykel ve mühürcülük sanatlarında usta eserler vermişlerdir. Geç Hitit döneminde ilk eserlerini görmek mümkündür. Bu dönemde yapılan eserlere dikkat verildiğinde Hitit sanat anlayışının ortaya çıktığını ve

yön verdiklerini söylemek doğrudur. Keza Hitit sanat üslubu ve biçemi bu dönemde şekil almıştır. Görsel açıdan farklı olduğu kadar diğer medeniyetlerin kültürlerine de benzerdir.

Mimari açıdan dini ve askeri fonksiyonlu yapılar yapılmış ve yapılan yapıların asimetrik olduğu görülmüştür. Özellikle Boğazköy'ün yapılmış olan kazılarda sanat açısından önemli yer olduğunu söylemek mümkündür. Kendilerine ait heykel sanatı bulunan Hititlerin, Geç Hitit döneminde önemli ve başarılı heykel ustaları bulunmuştur. Bu dönemde resim ve heykel sanatına yön vermişler ve Yeni Hitit döneminde de bu anlayış devam etmiştir. Ancak Keramik sanatında bu durum farklıdır. Geç Hitit'te kaliteli ve başarılı olan Keramik sanatı, Yeni Hitit döneminde gerileyerek kalitesizleşmiştir.

Mühürcülük sanatında da yine farklılıklar olsa da aksine Yeni Hitit döneminde mühürcülük gelişerek farklılık sağlamıştır. Geç Hitit döneminde sadece kraliyet ailesine ve soylu kişilere ait mühürler bulunmasına rağmen Yeni Hitit döneminde ek olarak halktan kişilere de mühür yapıldığı ve onların kullandığı görülmüştür. Bu sanatın son dönemlere doğru gelişim gösterdiği kabul edilmiştir.

Yeni Hitit dönemi sanatında Geç Hitit döneminden farklı bir gelişim ise şehir kapılarıdır. Bu dönemde çokça kullanılmış ve yer verilmiştir. Kralın gücünü gösteren bu kapıları aynı zamanda dini gücü de yansıtacak şekilde yapılmıştır.

Hitit halkının bin tanrılı halk olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Geniş bir pantheona sahip Hitit dininde Ana Tanrıça Kültü hakimdir. Tanrıçalarına değer veren Hitit halkı yapılan bayram ve ritüellerle birlikte siyasi açıdan da onlara saygı gösterir ve onları onurlandırmışlardır. Tanrıçaların büyük yere sahip olması ile birlikte kadın da onlar için değerlidir. Bu durum yasalarda, dini açıdan görevlerde kadınların önemli yere sahip olması, verilen görevlerdeki rolü ile ve kraliçenin konumu ve eylemleri ile de görülmüştür.

KAYNAKÇA

AKURGAL, E., *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara,2005.

ALBAYRAK, C., *Anadolu'da Kybele-Attis Kültü*, (Yüksek lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

ALPARSLAN, M., *Hititoloji'ye Giriş*, Türk Eski Çap Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009.

ARCHI, A., "The Anatolian Fate-Goddesses and their Different Traditions", 2013. DOI: https://doi.org/10.1524/9783050057576.1

ARDZİNBA, V., *Eskiçağ Anadolu Mitleri ve Ayinleri*, Çev: Orhan Uravelli, SSCB Bilimler Akademisi Doğubilim Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2010.

ASLANTÜRK, N., "Hitit Belgelerinde Geçen Ay Tanrıçası Nikkal ve Hurrice Atribüleri", *Journal of Turkish Studies*, Sayı: 17, 2017. DOI: 10.7827/TurkishStudies.12235

ATAKUMAN Ç.; TANYERİ ERDEMİR T.; ERDEM D.; KOÇ İ., *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006.

BLACK-ANTHONY GREEN, J., *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü- Tanrılar İfritler Semboller*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2003.

BOZKURT CENGİZ T., "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 64, 2018. Erişim (14.04.2022): https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47736/602861

ÇIG, M. İ., *Hititler ve Hattuşa (İştar'ın Kaleminden)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

DARGA, M., *Hitit Sanatı,* Akbank Yayınları, İstanbul, 1992.

DEMİRCİ, K., *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2013.

DEMİRCİ, K.; FALAY, B., "Ana Hatlarıyla Hitit Dini", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Cilt 20, Sayı: 1, Haziran 2016. DOI: 10.18505/cuifd.88906

DİAZ MARTİNEZ, D, V., *Hitit Dini, Tapınakları ve Kadın Görevlileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Mart 2017.

DOĞAN- ALPARSLAN, M., "Hititlerde Kadın", *Aktüel Arkeoloji*, Erişim (02.04.2022): https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/hititlerde-kadin

HAAS, V., *Hitit Dini*, Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri, Ankara.

KAHRAMAN ÇINAR, A., "Hititlerde Tanrı ve Tanrıçalara Atfedilen Bazı İsim, Sıfat, Unvan ve Yakıştırmalar", *Route Educational and Social Science Journal,* Cilt:2, Sayı: 1, 2014. DOI: 10.17121/ressjournal.51

KAHRAMAN ÇINAR, A., *Hitit İnanç Sistemi İçerisinde Yazılıkaya Tanrı Tasvirlerinin Değerlendirilmesi,* (Yüksek Lisans Tezi), Anakara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2012.

KARAUĞUZ, G., *Mitoloji ve Din*, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1493, Eskişehir 2012.

KILIÇ Y.; DUYMUŞ H. H., "Hititlerde Kadın ve Siyaset", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 26, Sayı: 42, 2007. DOI: 10.1501/Tarar_0000000327

KIYMET, K., "Hitit Mitolojisinde Tanrıların Yer Altına İnişi", *Folklor/Edebiyat*, Cilt: 20, Sayı: 77, 2014. Erişim (09.04.2022): https://dergipark.org.tr/tr/pub/fe/issue/26053/274410

KUHRT A., *Eski Çağ'da Yakındoğu I. Cilt*, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

MASALCI ŞAHİN, G., "Hitit Yasalarında Kadının Yeri", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,* Cilt: 4, Sayı: 2, 2017. DOI: https://doi.org/10.30804/cesmicihan.359630

MEMİŞ, E., "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Belleten*, Cilt: 58, Sayı: 222, 1994. Erişim (02.04.2022): https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/61513/918785

MURAT, L., "Anadolu'da Hitit Döneminde Kadın ve Önemi", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın.* Erişim (02.04.2022): https://www.academia.edu/31405968/Anadoluda_Hitit_D%C3%B6neminde_Kad%C4%B1n_ve_%C3%96nemi

MURAT, L., "Hititlerde Su Kültü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 51,2012. DOI: 10.1501/Tarar_0000000510

MURAT, L., "Kült Görevlisi Şarkısı Kadınlar: MUNUS (.MEŠ)katra-, MUNUS(.MEŠ) hazgara-", *Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 32, Sayı: 52, 2013, DOI: 10.1501/Tarar_0000000556

NAUMANN, R., *Eski Anadolu Mimarlığı* Çev.:Beral Madra, TTK Yayını, Ankara, 1998.

NECATİGİL, B., *Mitolagya*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1989.

ORAL, E., "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü", *The Journal of Academic Social Science,* Cilt: 2, Sayı: 8, Aralık 2014. DOI: 10.16992/ASOS.461

ÖKSE, T., "Eski Önasya'dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi,* Sayı: 36, 2006. Erişim (08.12.2021): https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2158596

ÖZGÜÇ, T., *İnandıktepe- Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, Ankara, 1988.

ÖZGÜL, E., *Hitit Sanatı,* (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, 2008.

ÖZMEN, S. S., "Anadolu'da Ana Tanrıça Kibele Kültü", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 4, Sayı: 7, 2016. DOI: 10.20304/husbd.62240

REYHAN, E., "Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri", *Journal of Turkish Studies,* Sayı: 11. 2016. DOI: 10.7827/TurkishStudies.10067

SEVİNÇ, F., "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Sayı 1, 2008. Erişim (14.04.2022): https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbedergi/issue/11250/134444

SEVİNÇ, F., "Hititlerde Yeraltı Dünyası", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2008. Erişim (14.04.2022): https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10993/131561

SÖZEN, M.; TANYELİ U., *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

ÜNAL, A., *Hititler Devrinde Anadolu I,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

ÜNAL, A., *Hititler Devrinde Anadolu II,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.

ÜNSAL, V., *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni: Hitit ve Urartu*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

VEYİS ÖRNEK S., *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No. 200, Ankara 1971.

YILDIZ, S.; TURAMBERK ÖZERDEN, S., "Anadolu'da Ana Tanrıça Kültü", *New Trends in Social and Liberal Sciences*, Cilt: 2, 2017. Erişim (09.04.2022): https://www.researchgate.net/publication/337654645_Anadolu'da_Ana_Tanrica_Kultu